Bibó Jogi és Politikai Tudományi Szemle

Az ELTE Bibó István
Szakkollégium folyóirata

2021/1.

Bibó Jogi és Politikatudományi Szemle
2021. évi 1. szám

IMPRESSZUM

Kiadja: ELTE Bibó István Szakkollégium (1118 Budapest, Ménesi út 12.)
Felelős kiadó: ELTE Bibó István Szakkollégium
Főszerkesztő: Fazekas János
Felelős szerkesztő: Szentgáli-Tóth Boldizsár
Olvasó szerkesztő: Sziládi Péter
ISSN 2064-4388

A Szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus István, Fazekas Marianna, Fleck Zoltán, Kukorelli István, Mándi Tibor, Menyhárd Attila
A Szerkesztőség tagjai: Gárdos Péter, Grad-Gyenge Anikó, Inzelt Éva, Nagy Csongor István, Oross Dániel, Paksi Gábor, Pozsár-Szentmiklósy Zoltán

A borítót tervezte: Fábián Áron

Alapítva: 2013.

Előszó és köszönetnyilvánítás

Tisztelt Olvasó!

A Bibó Jog- és Politikatudományi Szemle című folyóirat 2013-ban azzal a céllal indult útjára, hogy az ELTE Bibó István Szakkollégiuma tagjainak arra érdemes kutatási eredményeit a szélesebb szakmai közvélemény elé tárja, valamint felületet biztosítson a már végzett szakkollégistáknak, továbbá a Bibóhoz szorosan kötődő valamennyi szakembernek gondolataik közzétételére. Célunk az, hogy ezekkel az írásokkal is hozzájáruljunk a szakmai diskurzus élénkítéséhez, különös tekintettel a legfiatalabbak integrálására a tudományos közéletbe.

Jelen lapszámunk a fentebbi célok előmozdítására történő újabb vállalkozás, és beleillik abba a folyamatba, amely a többéves kihagyás után új lendületet kíván adni a folyóiratnak. Úgy gondoljuk, hogy a Szakkollégiumban folyó kutatómunka érdemes arra, hogy tudományos eredményeit minden érdeklődő el tudja olvasni.

Végignézve a lapszámban szereplő tanulmányok címeit, látható, hogy az érdeklődő olvasó a társadalomtudomány számos területéről olvashat írást: talál politikatudományi, szűk értelemben vett jogtudományi munkát, és olyan írást is, amely a jog és más társadalomtudomány határterületeit vizsgálja tudományos módszerekkel. Úgy gondoljuk, hogy éppen ezért a folyóirat kifejezetten alkalmas arra, hogy a Bibóban folyó szakmai munka sokszínűségét bemutassa. Sőt, ezen túlmenően arra is vállalkoztunk, hogy nemcsak bibósok, hanem a társadalomtudományok más művelőinek tanulmányait is megjelentessük. Azt reméljük, hogy az így meginduló, vagy még inkább folytatódó párbeszéd inspirálni fogja a szerzőket és az olvasókat egyaránt.

Mindezek alapján jó szívvel ajánljuk minden érdeklődőnek folyóiratunk legújabb számát.

Szentgáli-Tóth Boldizsár
Felelős szerkesztő

Fazekas János
Főszerkesztő

Tartalomjegyzék

Barna Lili: Gondolatok a promissory estoppel egyes kérdéseiről **4**

Barnóczki Dávid: Az állami támogatások és válságkezelés **16**

Benkő Orsolya: Ártalmas önrendelkezés? Az Alkotmánybíróság ártalom-fogalma és a kognitív fogyatékossággal élő emberek döntéshozatala **29**

Czabán Samu: Az emberi viselkedés deskriptív és normatív modelljeinek viszonya a jogi gondolkodásban – egy új pszichológiai emberkép és kihívásai! **45**

Kaputa Júlia, Szabó Attila: Identitás vagy sem? – Mikor védi az egyenlő bánásmód a politikai vélemény megfogalmazását **74**

Laczkó Sándor: A Bibó István Emlékbizottság 1989-es szegedi konferenciája **95**

Révész Béla: Bibó István befogadás története az „Emlékkötet”-től az 1989-es szegedi Bibó-konferenciáig **106**

Szabó Attila: A hálózat semlegessége és a nullás díjszabás egy magyar ügy tükrében **142**

Tombor Csaba: „Grundsteuerreform” – A német helyi ingatlanadó újraszabályozásának folyamata és következményei **159**

Révész Béla

Bibó István befogadástörténete az „Emlékkötet”-től az 1989-es szegedi Bibó-konferenciáig

„A Kádár-rendszer olyan, mint a méz:
élni lehet benne, de mozogni nem"

(Bibó István − Litván György közlése)

1.

Bibó István munkásságának és életútjának értékelése, megítélése első látásra is nagy amplitúdójú görbét vázolhat fel az érdeklődők szeme elé: „a reneszánsztól a felejtésig és az újrafelfedezésig ível”.[414] Illetve nem is egy, hanem egyszerre két görbe is elénk rajzolódik, hiszen a tudományos munkásság és az életút esetében egyáltalán nem estek egybe a zenit és a nadír pontjai, sőt, olykor éppen ellentétes pólusokon álltak egymással szemben. A Bibó-reneszánsz, -felejtés, újrafelfedezés sem lineárisan egymás utáni szakaszai a recepciótörténetnek. Összetettebb, egymás mellett létező tényezők bonyolult belső mechanizmusát kell ehhez elemezni, majd visszailleszteni saját politikai társadalmi valóságukba. Ha szétszálazzuk életének tudományos tevékenységét, hivatalbéli, közéleti, politikai szerepeit, mindehhez hozzátéve magánéletének változásait is, további jelentős eltérésekre láthatunk rá.[415]

Pályájának korai időszakában ezek a dimenziók konzisztensnek látszanak. Iskoláit kiváló eredménnyel végzi, egyetemi évei alatt szegedi professzorai korán felfigyelnek szorgalmára és tehetségére, amelyeket szemináriumi dolgozatai, pályamunkái bizonyítanak. Már tizenkilenc évesen a bécsi egyetem könyvtárában tölti nyári szünidejét, később az egész 1933/34-es tanévet ott tölti, és szinte természetes, hogy summa cum laude minősítéssel szerzi meg 1933-ban jogi doktorátusát, majd sub auspiciis gubernatoris kitüntetéssel[416] fejezi be 1934-ben államtudományi tanulmányait. A Budapesti Törvényszékre történő fogalmazói kinevezése mellett két szemesztert hallgat Genfben, majd 1936-ban Hágában, 1937-ben Párizsban, 1938-ban ismét Genfben tölt rövidebb-hosszabb kutatási, tanulmányi időszakot. 1940-ben Szegeden magántanár lesz, megszerzi jogtudományi habilitációját is, majd követi a Kolozsvárra 1940-ben visszahelyezett egyetemet. 1944-ig harminc publikációja jelzi a tudományos életben játszott jelentős szerepét, német és francia nyelvű tudományos közleményeire külföldön is

[414] DÉNES Iván Zoltán: „A szabadság ügye és a közösség ügye” *Élet és Irodalom* 2019. november 8. 9.

[415] Bibó István életrajzi adatairól lásd: KENEDI János: „Bibó István életrajzi adatai” in BIBÓ István: *Bibó István összegyűjtött munkái. IV. köt.* (Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1981) 1283-1289.; HUSZÁR Tibor: „Bibó István – a gondolkodó, a politikus” in BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. III. köt. 1971-1979* (Budapest: Magvető, 1986) 385-534.; HUSZÁR Tibor: „Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Magyar Krónika” (Budapest: Kolonel, 1989); RUSZOLY József: „Bibó István a szegedi jogi karon” *Jogtudományi Közlöny* 1992/3-4. 95-111.; LITVÁN György – S. VARGA Katalin (szerk.): *Bibó István (1911-1979). Életút dokumentumokban. (A dokumentumokat válogatta, a kötetet összeállította: Huszár Tibor)* (Budapest: 1956-os Intézet – Osiris-Századvég, 1995); SZABADFALVI József: „Sorsfordító évek – Bibó István Szegeden” *Világosság* 2013. tavasz-nyár, 65-76.

[416] A két világháború között a kitüntetéses doktori avatásokra a 80.160/1922.Vkm. számú rendelet értelmében a kormányzó vagy képviselőjének jelenlétében kerül sor.

felfigyelnek. Gyakran és szívesen tart a legkülönbözőbb alkalmakkor előadásokat, beszél a rádióban, 1935 és 1944 között évenként húsz-harminc említéssel szerepel a sajtóban. 1940-ben köt házasságot, Ravasz László református püspök[417] lányát veszi el.

Az életút említett összetettsége, belső dimenzióinak különbözősége, esetenkénti ellentmondossága mint ha nyomokban sem lenne észrevehető, többnyire koherens történet áll előttünk. A példának okáért kevésbé, esetleg az említés szintjén foglalkoznak az életrajzírók azzal a jelentős változással, amikor egyetemi magántanári foglalatosságán túl 1938 végén bírósági pályafutását lezárva az Igazságügyminisztériumba kerül, ahol 1941-ben miniszteri titkárrá nevezik ki. A korábbi bírói függetlenség és a tudományos kutatás szabadsága egy korábban nem tapasztalt értékrenddel, a közszolgálati fegyelem követelményeivel találkozik, esetenként ütközik. Politikai hátterét tekintve pedig az egyik legfontosabb kormányzati szervnek, a jogalkotás főszereplőjeként számon tartott Igazságügyminisztériumnak az ezen a poszton töltött öt éve alatt olyan kormányok alatt kellett ténykednie, amelyek élén Imrédy Béla, Teleki Pál, Bárdossy László, Kállay Miklós, Sztójay Döme, majd Lakatos Géza álltak. Ugyanakkor nem lehet elfelejteni, hogy 1937-ben formálója lett az akkor megalakult és a nagybirtokrendszer megszűntetését, az ország demokratikus átalakítását és a dunai népek összefogását célul tűző Márciusi Front mozgalomnak (1939-ig) és ha viták közepette is, de közreműködött a programnyilatkozatuk szövegezésében is.

Ami külsőleg is jelzi, hogy valamiféle elmozdulás következett be Bibó gondolkodásában, leginkább a publikációiból látható. Bár minisztériumi tisztviselőként is tizenhárom közleményt jegyez, ezek azonban a korábban tőle megszokott nagyívű tanulmányok helyett rövidebb írások, kisebb esszék, de zömmel inkább könyvismertetések. Hogy milyen belső vívódással kell megélnie ezeket az éveket, annak kevés nyoma maradt fenn, de hogy addigi életének különböző dimenzióiban megélt identitás-harmóniája valahogyan felbomlott, azt a háború utáni publikációi is láttatják. Bibónak nem tették fel a kérdést, így nem is maradt fent válasz – miközben erről minden bizonnyal „ön-analizálta" Bibó magát –, hogy minisztériumi szereplőként abban az ellentmondásos helyzetben, amely során a magyar politikai elit és mindenekelőtt a kormányzat is sorra rosszul reagált a külpolitikai és a háborús helyzetre, a maga tudományos, tényszerű precizitáshoz szokott attitűdje és gondolkodása miként vitatta meg ezt a helyzetet énjének azzal a felével, amelynek abszolút lojalitással kellett részt vennie ezen kormányzati döntések végrehajtásában, esetenként meghozatalában. De az is lehet, hogy éppen ennek a belső konfliktusnak az eredménye, hogy mentalitásának megfelelően intellektuális választ kívánt adni a benne történtekre és már 1943 körül el kezdte írni híres, sokáig kéziratban maradt „német hisztéria"-tanulmányát. A mű alapállása eleve az uralkodó politikai, kormányzati értékrendszerrel szemben áll. A németek melletti teljes elkötelezettséget hirdető kormánypropagandával szemben Bibó a német történelmet – elsősorban a politikai fejlődés szempontjából –a napóleoni háborúktól a második világháborúig zsákutcák sorozataként írja le. Sőt: „A hitlerizmus leszámolt az európai együttélés eddig érvényes alapelveivel, a nemzetek

[417] Ravasz László (1882-1975) református lelkész, a Dunamelléki református egyházkerület püspöke 1921-től 1948-ig.

szabadságával, a nemzetek egyenlőségével, az önrendelkezési joggal…”[418] Nem biztos, hogy pusztán a munka befejezetlensége miatt rejtette jó mélyre Bibó a kéziratot. Erre vall az az utalása, miszerint „eredeti tervem az volt, hogy 1944 folyamán angolra fordítva kicsempészem kiadás céljára…”[419]

Kormányzati tisztviselőként közelről láthatta mindazt, ami a jogalkotás terén az antiszemita nézetek jogivá tétele vonatkozásában történt.[420] Az ezzel kapcsolatos fenntartásainak a hiányát – legalábbis kezdetben – konzekvens álláspontnak tekinti Ungváry Krisztián, hiszen „ha figyelembe vesszük, hogy Bibó 1937-ben a Márciusi Front nyilatkozatának első fogalmazványában még külön pontot szentelt a zsidó és sváb asszimiláció káros hatásainak, valamint teljesen egyetértett Németh László[421] »Kisebbségben« c. művével, és 1939-ben nem volt hajlandó aláírni a zsidótörvényekkel szemben tiltakozó petíciót − mondván hogy a nyilatkozat csupán a zsidókat ért jogfosztásokat említi és a magyarokat ért jogfosztásokat nem -, akkor még inkább érthetővé válik az önmagával szembeni szigorúság és az önvizsgálat iránti belső kényszer. […] Ráadásul pártjában és személyes környezetében számos ember a zsidókérdés tekintetében többé-kevésbé kompromittálta magát – elég, ha csak a II. zsidótörvény mellett felszólaló Ravasz Lászlóra gondolunk.”[422] A Front nyilatkozata aláírásának megtagadása fenti hivatkozással köztisztviselő mivoltára tekintettel csak formai kifogásnak tűnhet. Inkább az látszik valószínűnek, hogy többes identitásainak küzdelméből ebben az esetben inkább a kormányemberi mivolta látszik győztesnek lenni. Később maga is bevallja, hogy „kifejezetten örül” javaslata kimaradásának, mivel ez eredetileg egy Németh Lászlói elképzelés volt, amely „mai szemmel nézve rendkívül abszurd tévút volt…”[423] Az pedig akár alkotáslélektani kérdésnek is tekinthető, hogy a zsidóüldözésnek a deportálásokig fokozódó tragédiáját látva miként alakulhattak ki benne a háború nagy „zsidókérdés”-tanulmányának[424] alapgondolatai. Főleg azt figyelembe véve, hogy az Igazságügyminisztériumban ügyintézőként olyan beadványokkal is foglalkoznia kellett, mint például 1944. szeptember 19-én a Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége azon kérdésére, hogy „helyes-e azon törvény- illetőleg rendeletmagyarázatunk, mely szerint »nem köteles csillagviselésre azon személy, akinek két nagyszülője keresztény vallás tagjaként született, mindkét szülője annak a házasságnak megkötése előtt, amelyből félvér született, valamely keresztény hitfelekezet tagjává lett és maga a félvér is valamely keresztény hitfelekezet tagjaként született, mindvégig az is maradt, annak ellenére, hogy 1941. október 10-ét megelőzően zsidónak tekintendő személlyel házasságot kötött, − feltéve, hogy ebből a házasságból gyermek nem származott -,

[418] A kéziratból először „A német politikai hisztéria okai és története” című rész került közlésre: *Történelmi Szemle* 1980/2. 169-195. Az 1965-1974 között összeállított kézirat teljes változata „Az európai egyensúlyról és békéről” címmel jelent meg. BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. I. k.* (Budapest: Magvető, 1996) 297-603.
[419] Erről a tervéről Bibó István 1945 végén, a Manheim Károlynak küldött levelében írt. in BIBÓ (418. lj.) 678.
[420] VÉRTES Róbert: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938 -1945* (Budapest: Polgár, 1997).
[421] Németh László (1901-1975) író, esszéista, drámaíró. Az 1930-as években formálódó népi mozgalom egyik szellemi vezetője.
[422] UNGVÁRY Krisztián: Felszabadulás és megszállás. 1945 Bibó István életművében. A Bibó István Szellemi Műhely 1999. március 10-i vitájának tanulmánya. [gépelt kézirat] Budapest, s. n. 1998. SZTE Klebelsberg Könyvtár, Társadalomelméleti Gyűjtemény, TEGY 6944 10.
[423] Beszélgetés Bibó Istvánnal. Huszár Tibor interjúja. *Valóság* 1980. 9. 46.
[424] Első megjelenése: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. *Válasz* 1948. 10–11. 778–877.

és hogy a zsidónak tekintendő házastárs sem köteles csillagviselésre, ha már 1944. március 22-e előtt lett valamely keresztény vallásfelekezet tagja«?"[425]

Ami pedig még tovább bonyolította az egyébként is ellentmondásos helyzetet – és erről már jóval többet lehet hallani – az a zsidómentő akció, melynek egyik bázisa a zsidó deportálások idején éppen az Igazságügyminisztérium volt. Ahogyan Dénes Iván Zoltán megjegyezte: „Bibó István embermentései és egész életműve alapján igazán méltó lenne a Világ igaza címre. Ám, akik ezt kezdeményezhetnék, már régen nem élnek."[426]

A Lakatos-kormányban[427]ugyanis a Vladár Gábor[428]-vezette minisztériumaz üldözöttek menekítésében fontos szerepet játszott. Furcsa módon ennek a történetnek első dokumentálására nem is Magyarországon került sor. A svéd mentőakciók hallatán automatikusan Raul Wallenberg neve juthat az eszünkbe. Ugyanakkor a harmincas évektől kezdve Valdemar Langlet volt a budapesti svéd követség kulturális attaséja, majd 1944-től a Svéd Vöröskereszt főképviselője. Ebben a minőségében − feleségével együtt − oltalomlevelek kiadásával kívántak segíteni a budapesti zsidó lakosokon, eközben került kapcsolatba Vladár Gábor miniszterrel is. Ez a helyzet adott bátorítást Bibó Istvánnak is a menlevelek konspiratív előállítására és terjesztésére.[429]

A példaként felhozott korszak, amelyben a történelmi helyzet a személyiség karakterjegyeit ezek kívánatos összhangja felől egyre ellentmondásosabb helyzetek felé sodorja, Bibó későbbi éveiben is, talán még hangsúlyosabban jelen vannak. Gondoljunk például arra, hogy mivel a nyilas uralom alatti bujkálása ellenére köztisztviselői státuszának jogfolytonossága fennmaradt az Igazságügyminisztériumban, így a Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere, korábbi szegedi joghallgatótársa, Erdei Ferenc kérésére az Igazságügyminisztérium rendelkezési állományából áthelyezik a Belügyminisztériumba miniszteri tanácsosnak. Kösztisztviselői, egyetemi professzori és tudományos szerepköreinek inkonzisztenciáját morális értékítéletének konfliktusai is súlyosbították. Előzményeit tekintve szinte az 1944-es helyzet ismétlődött meg, csak a szereplők cseréltek helyet. Míg a német megszállás idején titkos embermentő tevékenységével sértette meg az állami parancsok végrehajtását, 1945-ben a törvényelőkészítő főosztály vezetőjeként immár a német lakosság kitelepítésének okán kellett szembesülnie a kormányzati fegyelem dilemmáival. A vonatkozó jogszabály ugyanis az 1941-es népesség összeírás adataiból kiindulva a teljes német nyelvű népességet tekintette kitelepítendőnek, függetlenül attól, hogy magukat egyébként nem németnek, hanem magyarnak vallották. Bibó hiába érvelt a kormánynál a helyzet tragikus következményeire hivatkozva, ez végül nagymértékben hozzájárult 1946 júliusában a belügyi

[425] RÉVÉSZ Béla: „Bibó István és az Igazságügy-minisztérium - 1938-1944" *Jogelméleti Szemle* 2018/3. 156.
[426] DÉNES Iván Zoltán: „Bevezető" in *Bibó István összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme* (Budapest: Pesti Kalligram, 2016) 37.
[427] A Lakatos-kormány 1944. augusztus 29. és 1944. október 16. között volt hatalmon Lakatos Géza vezérezredes vezetésével.
[428]RÉVÉSZ Béla: „Vladár Gábor igazságügy-miniszter életpályája" in L. BALOGH Béni: *Fejezetek a magyar közigazgatás történetéből, 1945-1958* (Budapest: Magyar Kormánytisztviselői Kar - Magyar Nemzeti Levéltár, 2019).
[429]Valdemar LANGLET: *Vcrkochdagar i Budapest* (Stockholm: Wahlström&Widstrand, 1946) 78-79. Figyelemre méltó, hogy miközben csak felesége visszaemlékezései jelentek meg magyar nyelven, LANGLET könyvét „Reign of Terror: The Budapest Memoirs of ValdemarLanglet" címmel New Yorkban 2013-ban már angol nyelven is kiadták.

munkájától való megválásához. Ekkor viszont már folyamatban volt a szegedi egyetemen nyilvános rendes tanárként való kinevezése a politika tanszékére és ekkor választják meg a Tudományos Akadémia levelező tagjának is. Úgy tűnik, hogy a teljesen ellentétes politikai berendezkedésekhez kapcsolódó kormányzati szintű szerepvállalásainak hét éve során hivatali munkájának inkább az árnyékos oldalaival volt kénytelen szembesülni, miközben morális alapú személyes döntéseit csak a tisztviselői függelem szabályainak megsértése árán hozhatta meg. Intellektuális énje viszont erős kontinuitást mutatott 1945 előtti munkásságával. Öt év alatt huszonnégy jelentősebb publikációval veteti magát észre a tudományos életben, járja az országot, hogy a legkülönbözőbb helyeken tartson előadásokat, vitaesteken vesz részt, tudományos grémiumok, szakértő testületek, bíráló bizottságok tagja, sűrűn szerepel a sajtó híreiben és maga is gyakran jelenteti meg írásait a napi sajtó hasábjain. A Márciusi Frontbéli értékválasztásának megfelelően a Nemzeti Parasztpárt tagja lesz, és bár pártfunkciót nem vállal, viszont »politikai útmutatást« jóformán kizárólag Bibó István időről-időre megjelenő analízisei adnak" – olvasható egy korabeli tanulmányban.[430]

A koalíciós pártok közötti politikai feszültségek növekedésével, elkerülhetetlen konfrontálódásukkal, majd szakításukkal megnövekedett ideológiai szembenállásuk jelentősége is. A korszak nagy vitái majd mindegyikében Bibó is kifejti elméleti álláspontját, szigorúan a maga tudományos igényességének megfelelően. Ekkor születnek az olyan nagyformátumú tanulmányok, mint „A magyar demokrácia válsága[431]", „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága[432]", „A békeszerződés és a magyar demokrácia[433]", az „Értelmiség és szakszerűség[434]", az „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem[435]", vagy a korábban említett „Zsidókérdés Magyarországon 1944 után". A heves viták zöme éppen a háború utáni átalakulás iránya, tartalma, a demokrácia milyensége körül zajlottak. Mindez magának a demokráciának természetes velejárója, mindaddig, amíg az egyik szereplő nem él vissza hatalmi pozícióinak előnyeivel és az érveket nem váltják fel a politikai indíttatású adminisztratív intézkedések meghozatalával. Bibó a helyzet radikális megváltozását saját helyzetének gyors átalakulásán keresztül is megélni kényszerült. Igazgatói megbízása a Kelet-Európai Tudományos Intézet felszámolásával 1949 végén megszűnik. Ugyanekkor (Boriska lányának megszületésével szinte egyidejűleg) akadémiai levelező tagságát – százhuszonkét akadémiai taggal együtt – „tanácskozó taggá" minősítették vissza, ami gyakorlatilag tagságának megszüntetését jelentette.[436] E mélyrepülés végpontjaként pedig a minisztérium 1950 szeptemberében – sok más „reakciósnak", „osztályellenségnek" minősített professzortársához hasonlóan – egyetemi szolgálata alól felmentette és „rendelkezési állományba" helyezte.

Egyetemi állása ez év végén szűnik meg végleg, bár 1951 elejétől a budapesti egyetemen kap könyvtárosi állást. A cezúra nem csak a munkahelyváltását tekintve bizonyul élesnek. Nemcsak addigi politikai, közéleti szerepkörei szűnnek meg egyik napról a másikra, de bezárulnak előtte a publikációs lehetőségek, megszűnnek a tudományos élethez ezer szálon kötődő kapcsolatai

[430] NAGY László: „A Válasz útja" *Valóság* 1947/6. 462.
[431] Megjelent: *Valóság* 1945/2–4. 5–43.
[432] Megjelent: *Új Magyarország kiadása* 1946. 116.
[433] Megjelent: *Válasz* 1946/1. 43–59.
[434] Megjelent: *Tiszatáj* 1947/6. 1–11.
[435] Megjelent: *Válasz* 1948/4. 289–319.
[436] *Akadémiai Értesítő 1949-1950* (Budapest: MTA, 1950) 261.

is. Életének különböző dimenzióit szemlélve mintha egy negatív konzisztencia látszódna kibontakozni. A harmincas évektől szisztematikusan épülő életpálya minden elemében bezárul, munkája a kevés alkotói örömmel járó könyvselejtezői tevékenységre egyszerűsödött, elszigetel(őd)ve kiszorult a szakmai műhelyek, az egyetemek kollegiális világából, mindennapjai szinte csak közvetlen családi, baráti kapcsolatai közé szorultak. Ha volt „Bibó-felejtés", akkor az ötvenes évek első fele mindenképpen ilyen volt.

Elnémulásának jeleként szokás említeni, hogy a korábbi évek tanulmány-dömpingjéhez képest öt éven keresztül még az íróasztal fiókja számára sem írt semmit. Ezért kuriózum számba is vehető az a munka, amely tulajdonképpen csak egy lábjegyzet jóvoltából ad jelzést a szűkebb olvasóközönség számára Bibó létezéséről, Egy vasutas szakfolyóirat egyik tanulmányában[437] hívta fel a figyelmet a szerző egy súlyos problémára: „Rendkívül tanulságos volna, ha a vasútsűrűség kiszámítását a rayonbeosztás alapján készíthetnénk el; minthogy azonban az 1949 évi népszámlálás eredményei még nem állnak rendelkezésre, ezt egyelőre nem hajthatjuk végre. Rendelkezésünkre áll azonban Bibó és Mattyasovszky összeállításában az általuk megállapított 900-1000 négyzetkilométernyi területekre kiszámított 1949 évi népesség, kénytelen voltam ezt alapul venni." A téma különlegessége folytán első látásra gondolhatnánk azt is, hogy csak névazonosságról van szó. A Bibó-per későbbi anyagaiból viszont megtudható[438], hogy Mattyasovszky Jenő gazdaságföldrajz-kutatót Bibó még a Kelet-európai Intézetből ismerte (1956 után el is hagyta az országot), aki Bibót, egyetemi eltávolítása után, társszerzőként maga mellé vette. Ennek az együttműködésnek az eredménye a szinte páratlan Bibó-munka,[439] amely viszont publikálásra soha nem került.[440] Ennek a munkának a másodszori említésére viszont csak húsz évvel később kerül sor, ismét a „fél-nyilvánosság" zónájában, viszont immár magának Bibónak, önmagára való hivatkozásaképpen. A gazdaságirányítási rendszer 1968. évi reformja a településfejlesztés korábbi merev, központi tervezését is korszerűsíteni kívánta. A koncepció kidolgozásának szakmai alátámasztására háttértanulmányok sokaságát íratta meg az Építésügyi Minisztérium az Akadémia Igazgatástudományi Bizottságára bízva, és ebbe a kutatói körbe kerülhetett be – tévedésből?, jóindulatból? –az alig néhány évvel korábban szabadult és az állambiztonsági szervek által szoros figyelés alatt lévő Bibó István is.[441]

A mintegy öt éven át a bénultság állapotában tartott, minden tudományos, közéleti, kapcsolattól elzárt Bibó számára 1956 kettős értelemben is a robbanás erejével hatott. Hihetetlennek tűnt, de a szeme láttára omlik össze – ahogyan a forradalom alatt írt fogalmazványában nevezi – a

[437] VAGÁCS András: „Magyarország vasútsűrűsége" *Földrajzi értesítő, Földrajztudományi Kutatócsoport* 1952/3. 575.

[438] Bibó István és társai. Kihallgatási jegyzőkönyvek. Állanbiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ABTL) 3.1.9. V-150003/a. 139.

[439] A Vagács András által hivatkozott mű: BIBÓ István – MATTYASOVSZKY Jenő: „Magyarország városhálózatának kiépítése" *Az Államtudományi Intézet Területrendezési Munkaközössége* 1950. XI p. 98 térkép. VII+2 áttekintő térkép. Kézirat.

[440] Az 1950-es „megjelenésre" vonatkozó információ téves, a munka mindmáig kéziratban maradt. BELÉNYI Gyula: „A Bibó – Erdei kapcsolat és a városmegyés reformterv" *Tiszatáj* 1995/3. 57.

[441] BIBÓ István: *Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció* (Budapest: MTA Igazgatástudományi Bizottsága, 1975) 90.; a Vagács által hivatkozott 1950-es tanulmány itt 1949-es dátummal van feltüntetve (275.). Valószínűbb azonban, hogy a Mattyasovszky Jenővel történő munkakapcsolat felújítására már az egyetemtől eltávolítása utáni időben kerülhetett sor.

„dúvad" állam.[442] A Bibó szájából meghökkentőnek tűnő jelzés és gondolatmenet azonban Dénes Iván Zoltán szerint egyáltalán nem a rögtönzés indulatából fakadt: „Aki ezeket írta, kiforrott közösségi értékelési és magatartásmintákkal rendelkezett. Elmélyült szellemi munkával alakította ki őket a harmincas évek közepétől folyamatosan, és 1944-ben szűk, 1956–1957-ben nagy nyilvánosság előtt szerényen, de magától értetődően minden következményével vállalta és képviselte."[443]

Saját sorsát illetően pedig hosszú évek egzisztenciális elszigeteltségének, szinte grafomán íráskényszere teljes elfojtásának, szakmai bezártságának, politikai izolációjának látta a robbanásszerűen a megszűnését, amelyet egész korábbi tudományos és politikai életének az ellenpontjaként kényszerített rá a „dúvad állam". Ez a kettős, társadalmi és egyéni szabadsága forradalom napjaiban szinte hiperaktivitásra késztette politikai cselekvőként, szervezőként, de szakmai elemzőként is. A második Nagy Imre kormányban való részvétele nem egyszerűen a forradalom miniszterelnöke felkérésének nehezen visszautasíthatóságából adódhatott, hanem személyes elkötelezettségéből a szabadság eszméje mellett. Ezt a hitet sugározta minden megszólalása és – az utókor olykori fenntartása ellenére − ez hitelesítette minden 1956-ban hozott döntését. A politikai bátorságnak és az erkölcsi tartásnak ez a következetessége avatta az utókor szemében Bibó Istvánt a forradalom egyik hősévé, még azok szemében is, akik teoretikus munkásságát alig, vagy egyáltalán nem ismerték, illetve attól éppen eltérő, sőt, ellentétes véleményt képviseltek. Nem véletlen, hogy a Bibó-legendák is főleg ennek a néhány napnak, illetve a pernek és a börtönéveknek a történeteihez kapcsolódnak, másfelől – és ez akár a vonatkozó publikációk mennyiségéből is kimutatható −, hogy az utókor számára Bibó '56-os szerepe vált kiemelkedően fontos kutatási témává. A legenda-gyártáshoz az akkori Politikai Nyomozó Főosztály is hozzájárult, például amikor egy 1961-es jelentésükben arról tájékoztatták feletteseiket, Kádár Jánost és a politikai vezetést, hogy „megbízható és ellenőrzött adatok alapján tudomásunkra jutott, hogy az általunk feldolgozás alatt tartott nacionalista, »harmadik utas« illegális csoport vezetői a közelmúltban elhatározták, hogy akciót szerveznek Bibó István kiszabadítása érdekében".[444] Mindenesetre Biszku Béla belügyminiszter arra használta fel a történetet, hogy jelentésében megerősítse Kádár Jánosnak, miszerint az 1960-as váci éhségsztrájkban játszott szerepéért „összkedvezmény elvonással" büntetett Bibó István börtönbüntetésén „nem célszerű változtatni".[445]

Bibó Istvánnak életfogytiglani szabadságvesztés büntetéséből az 1963-as közkegyelemmel történt szabadulása[446] az ötvenes évekből már jól ismert tudományos, közéleti elszigeteltségét, a publikációs lehetőségek esélytelenségét hozta magával.

[442] „Négy évtizedes marxista–leninista–sztálinista gyakorlatnak sikerült ezt a háromezer éves kultúrfejlődést megfordítani, és az államot ismét emberséget, adott szót, kölcsönösséget nem ismerő dúvaddá tenni. A legsürgősebb feladat ennek a dúvad-államnak minden megnyilvánulását felszámolni." Az „Elvi tisztázás"-sal párhuzamos, befejezetlen gondolatmenet. in BIBÓ (415. lj.)149.

[443] DÉNES Iván Zoltán: „Min mérjük a politikát?" *Magyar Tudomány* 2017/9. 1098.

[444] Révész Béla: Belügyminisztériumi jelentés a politikai bizottság négy tagjának: " Bibó István kiszabadítására akciót szerveznek..." *Magyar Nemzet* 1997. március 29. 14 p.; ABTL 3.1.5. O-14820/1a., továbbá „Hutter Antal" fedőnevű börtönügynök jelentései: ÁBTL, M-32.190/1.

[445] Jelentés Bibó István elítéltről. 1961. március 28. MNL OL M-KS 288. f. 47/731. ő. e.

[446] Bibó István és társai. Tárgyalási jegyzőkönyv. Ítélet. ABTL 3.1.9. V-150003/2. 370.

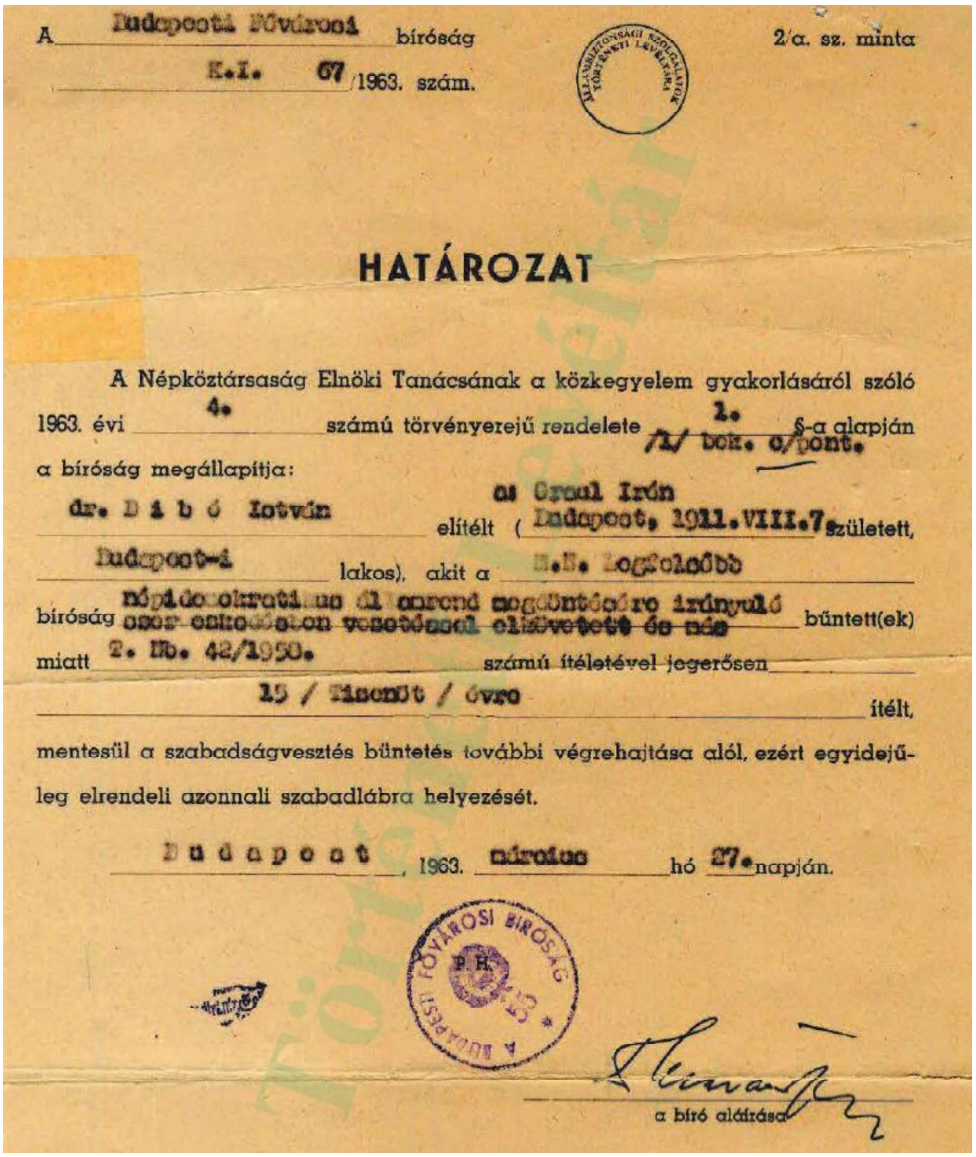

A Budapesti Fővárosi bíróság 2/a. sz. minta

K.I. 67/1963. szám.

HATÁROZAT

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1963. évi 4. számú törvényerejű rendelete 1. §-a alapján a bíróság megállapítja:

dr. Bibó István az Orsul Irén elítélt (Budapest, 1911. VIII. 7. született, Budapest-i lakos), akit a M.B. Legfelsőbb népidemokratikus államrend megdöntésére irányuló bíróság sajtóorgánum vezetésével elkövetett és más bűntett(ek) miatt P. Hb. 42/1950. számú ítéletével jogerősen 15 / tizenöt / évre ítélt,

mentesül a szabadságvesztés büntetés további végrehajtása alól, ezért egyidejűleg elrendeli azonnali szabadlábra helyezését.

Budapest, 1963. március hó 27. napján.

FŐVÁROSI BÍRÓSÁG P.H. A BUDAPESTI

a bíró aláírása

Izoláltságát csak fokozta, hogy külföldi meghívásai egyikének sem tudott eleget tenni, a Belügyminisztérium Útlevélosztálya sorozatosan visszautasította útlevélkérelmét: „az ön kiutazása közérdeket sért”.[447] Ennek hátterében nem csak az ország végleges elhagyásának hatósági gyanúja állt (Bibó soha nem vált volna meg itthon maradt családjától), sokkal inkább attól a feltételezett ellenpropagandától tartottak, amely a forradalom egyik hősének nyugati megjelenését, nyilatkozatait, interjúit eredményezhette volna. A hírszerző szervek egyébként is bőségesen szállították azokat a Bibóval kapcsolatos információkat, amelyek felszínen tartották 1956-os szerepét, az akkor írt fogalmazványait, leveleit, nyilatkozatait.[448] A magyar nyelvű

[447] A Belügyminisztérium Útlevélosztály elutasító határozata 1974. december 17. in LITVÁN – S. VARGA (415. lj.) 623.

[448] Bibó István „szoros megfigyelését” több levéltári forrás is dokumentálja. Neve szerepel a Belügyminisztérium által a pártvezetés számára az „ellenséges személyekről” szóló 1965-ös összeállításban (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár [a továbbiakban: MNL OL] M-KS 288. f. 5/368. ő. e.), a Politikai Bizottságnak a „Belső ellenzék helyzetéről” 1965-ben készült beszámolóban, (MNL OL M-KS 288. f. 5/370. ő. e.). A Nemzeti Parasztpárt korábbi vezetőinek 1972-ben történt felülvizsgálata során pedig fenntartják operatív ellenőrzését: (ÁBTL 3.1.5. O-14822).

nyugati rádióadások, elsősorban a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja vagy a BBC magyar nyelvű adása gyakran foglalkozott a forradalom jelentőségével, eseményeivel, a megtorlás részleteivel és általában a Kádár-rendszerrel, amely műsorok szinte elkerülhetetlenül felidézték Bibó szerepét is. Bár a nyugati magyar nyelvű sajtótermékek is gyakran idézték fel Bibó alakját, és szívesen faggatták róla a kiutazó magyarokat, ám ezek a sajtótermékek gyakran fennakadtak a határellenőrzésnél. Ezért is foglalkoztak ezekkel az írásokkal nagyobb figyelemmel lapszemléik során a külföldi magyar nyelvű rádiók.[449]

A tíz évvel korábbi állapotokhoz képest viszont Bibó alkotói kedvének visszatértét kezdte jelezni, amikor 56-os ítéletükből hasonlóképpen szabadult írókhoz, tudósokhoz, művészekhez hasonlóan a párt Agitációs és Propaganda Bizottsága engedélyezte,[450] hogy Bibó István is „alkalmanként fordítói megbízást kapjon".[451] Sőt, fél évvel korábban már engedélyezik azt is, hogy a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának szerzeményi osztályán tudományos munkatársként elhelyezkedhessen: Kállay Gyula[452] szóbeli bejelentése alapján „A Politikai Bizottság helyesli, hogy Bibó István elhelyezésével foglalkoznak; tudomásul veszi, hogy a Statisztikai Könyvtárba kerül".[453] Ennek előzményeként, régi szegedi hallgatótársa, Ortutay Gyula[454] egy beszélgetésük nyomán azt jelentette írásban Kállai Gyulának, hogy Bibó „a jövőjét egy kis könyvtárban szeretné eltölteni. A Statisztikai Hivatal könyvtárába szeretne állást kapni, vagy az Országgyűlési Levéltárba." Ez az információ jutott el Kállaihoz, aki kötelességének érezte a hírt azonnal továbbítani Kádárnak[455], és így került a kérdés a Politikai Bizottság elé.

Fordulópontot jelzett alkotókedvének felélesztésében, amikor kezdte elővenni korábbi, befejezetlen munkáit,[456] és az évekkel korábban félbehagyott gondolatok folytatásán kezdett töprengeni. Ezek közé tartozott „Az európai egyensúlyról és békéről" szóló könyv méretű tanulmány is. Az első változaton még 1942-ben kezdett dolgozni, a könyv második részét képező és önálló munkaként is megálló „A német politikai hisztéria okai és története" című fejezet tulajdonképpen 1943 és 1944 alatt készült el. A teljesebb változaton, szinte haláláig folyamatosan dolgozott. Ennek első, nagyobb része, a kézirat több mint a fele még Bibó életében kijutott- Még nagyobb vállalkozásnak tűnik „A nemzetközi államközösség bénultsága.

[449] A bibliográfiai adatok szerint a Bibóval kapcsolatos írások a következő emigráns lapokban szerepeltek leggyakrabban: Párizsi Magyar Füzetek, Új Látóhatár, Független Magyarország, Szabad Katolikus Magyarok Vasárnapja, Délamerikai Magyarság, Új Európa, Katolikus Szemle, New Yorki Magyar Élet, Amerikai-Kanadai Magyar Élet, Magyarság, A Nap Fiai, Hídfő, Bajtársi Levél.

[450] Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának jegyzőkönyve, 1963. szeptember 18-i ülés, MNL-MOL M-KS 288-41/12. ő. e.

[451] Olyan könyvek fordításai fűződnek ekkoriban a nevéhez, mint a „Szilbako éneke", a „Sacco és Vanzetti", vagy „A fasizmus végnapjai Európában".

[452] Kállai Gyula (1910-1996) kommunista politikus, országgyűlési képviselő, miniszter, a Politikai Bizottság tagja, 1965 és 1967 között miniszterelnök.

[453] Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1963. április 30-án tartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5/299. ő. e.

[454] Ortutay Gyula (1910-1978) néprajzkutató, politikus, az Akadémia tagja, ekkoriban az Elnöki Tanács tagja, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora.

[455] Ortutay Gyulának 1963. április 21-i keltezésű, Kállai Gyula által Kádár Jánosnak április 24-én továbbított levele. MNL OL M-KS 288. f. 47/734. Közli: HUSZÁR Tibor (szerk.): *Kedves, jó Kádár elvtárs!: válogatás Kádár János levelezéséből, 1954-1989* (Budapest: Osiris, 2002) 241-242.

[456] Ennek eredményeként jelenhetett meg 1949 után első tudományos publikációja: BIBÓ István: „Tanya és urbanizáció (A tanyakérdés vitájának újjáéledése és Erdei Ferenc tanyakoncepciója)" *Valóság* 1973/12.

Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás" című munkája, amellyel nem sokkal szabadulását követően kezdett el ismét foglalkozni és tulajdonképpen tíz év munkája fekszik benne. Londonban kijuttatva még Bibó életében meg is jelent az angol nyelvű változat.[457] Némi túlzással élve a magyar szamizdatirodalom megjelenéséig, a nyugati magyarok informáltabbak lehettek Bibó-ügyben, mint a hazai lakosság, illetve itthon annyiban lehettek tájékozottak, amennyiben a külföldi hang és az írás átjuthatott a határokon.

2.

Bibó István temetése −és ebben közmegegyezés mutatkozott − az '56-osok és a megalakuló demokratikus ellenzék demonstrációjának együttes eseménye volt, amit pontosan jeleztek az Illyés Gyula és Kenedi János által mondott búcsúbeszédek.[458] A végül szamizdatként terjesztett Bibó-emlékkönyv a több oldalról érkező, de a függetlenségüket őrző értelmiség egymásra találásának kivételes példája és teljesítménye volt. „A tömeg – amelyben a titkosrendőrség hallgatózó és buzgón fényképező megbízottai is jelen voltak – messze nemcsak családtagokból és barátokból, személyes tisztelőkből állt, hanem sok olyan emberből, akik éppen '56 mellett akartak demonstrálni Bibó István temetésén való részvételükkel."[459]

Ha arra lennénk kíváncsiak, miként ért el Bibó életműve a halála után is fennmaradt „tiltott" kategóriából tíz év alatt a „tűrt", majd „a részben támogatott" kategóriába, ez a folyamat formai szempontból mennyiségi összetevőkkel is leírható. A róla és tőle megjelenő tanulmányok, könyvek, idézettségének mutatói, a „média-jelenlét", a hivatkozások, a vele kapcsolatos konferenciák, kerekasztalbeszélgetések, ankétok számossága, de az olyan szimbolikus események, mint a megemlékezések, koszorúzások, díjkiosztások – mind kvantifikálható mutatói jelenlétének vagy éppen hiányának. Ugyanakkor csak a kevésbé „kemény változók" mentén lehet feltárni és megérteni gondolkodásának azokat a rejtett folyamatait, amelyek búvópatakszerűen hol a felszínre törve, hol föld alá rejtőzve, de bizonyíthatóan tartós és jelentős hatást gyakorolnak a társadalmi, politikai jelenségek mélyebb rétegeire.

Mivel kiindulópontunk szerint a felemelkedésnek és a visszahanyatlásnak, az ismertségnek és felejtésnek, a megértésnek és elutasításnak egy emberi sors megismerése és megértése szempontjából rendkívül sok előfeltétele és következménye, árnyalata és összetevője van, így csak az jelenthet biztos támpontot, ha e megközelítés módszere a kérdés összetettségének megfelelően szintén valamiféle komplexitást mutat. Ezért a továbbiakban háromféle, egymással összefüggő, de viszonylagosan mégis elkülöníthető síkon történik a Bibó halála utáni évtized változásainak, befogadási folyamatának elemzése. Ezek a pártállami válaszok a Bibó-kérdésre (pártvezetés, kormányzati szint, illetve a titkosszolgálatok), Bibónak a nyilvánosság szférájában (főként a sajtóban) prezentált alakja, valamint az ellenzéki szereplők Bibó-képének változásai (főként a szamizdat kiadványok nyomán). Mindezek közös fókuszában, legalábbis a vizsgált évtized első felét tekintve, a Bibó-Emlékkötet áll.

[457] The Paralysis of International Institutions and the Remedies. A study of self-determination, concord among the major powers, and political arbitration; Introduction: Bernard Crick. Harvester Press, Hassocks, 1976. 152.
[458] ILLYÉS Gyula: „Búcsú Bibó Istvántól" *Tiszatáj* 1979/7. 143–144.; KENEDI János: „Bibó István sírjánál" in *Hogyan kéne embert szeretni?* (Budapest: Osiris, 2019) 272-276.
[459] LITVÁN György: „1956 emlékének szerepe a rendszerváltásban" *Beszélő* 2007/1. 87.

2.1.

Réz Pál visszaemlékezései szerint 1978 őszén azzal a javaslattal kereste fel Kenedi János, hogy állítsanak össze egy tisztelgő könyvet Bibó István hetvenedik születésnapjára − 1981. augusztus 7-re.[460] Az előkészületek elhúzódtak, Bibó pedig 1979. május elején meghalt, így a tisztelgő kötetből emlékkönyv lett. A párt koreográfusait egyébként is aggasztotta az idős Bibó köré gyűlő ismerősök, barátok, tisztelők fokozódó aktivitása, amikor tudomásukra jutott Kenedi javaslata, egyre növekvő figyelemmel kísérték immár nem Bibó személyének, hanem hátra hagyott szellemiségének a hatásmechanizmusát. Ennek központi magját vélték felfedezni az Emlékkönyvben, már akkor is, amikor az állambiztonság által szolgáltatott információk még csak a szerzői kör kezdeti formálódását jelezték. A hónapokig tartó szervezőmunka során sokan voltak, akik örömmel azonnal csatlakoztak, voltak, akik rögtön elzárkóztak, és voltak, akik bevallottan félelemből hárították el a felkérést. Végül a legkülönbözőbb irányból érkezett hetvenhat szerző emlékezett meg írásaiban Bibó István szellemi hagyatékáról, valamiféle spontán szellemi tömörülést is képviselve, amelynek egyszerűen a Bibó iránti tisztelet képezte a laza összetartó erejét. Az elkészült kéziratot nem tervezték törvényen kívül terjeszteni, mégis szamizdattá vált. A megkeresett Gondolat Kiadó ugyanis – nyilván felsőbb utasításra − visszautasította a munka megjelentetését, így a szerzők maguk adták össze a szükséges pénzt ahhoz, hogy a több mint ezer oldalas kéziratot legalább kilencven példányban legépeltethessék. Ezekből a nagyobb könyvtáraknak eljuttattak egy-egy példányt, bár akadt olyan hely, ahol nem is merték átvenni az ajándéknak szánt kötetet. Az ekkoriban indult AB Független Kiadó viszont még 1980-ban nekilátott, hogy a maga kezdetleges technikai felszereltségével sokszorosítsa a kéziratot, hogy szamizdatként terjessze ezeket.[461] Ezek aztán stencilgépen, újragépelve a „hólabda-szerű" sokszorosítás útján egyre növekvő számú példányban terjedhettek az országban és a határon túl is (miközben az újabb és újabb másolások során egyre olvashatatlanabbá tették a szöveget).

A nyugati sajtó is gyorsan felfigyelt a nem mindennapi kiadványra, ráadásul a Szabad Európa Rádió több ízben is vállalkozott arra, hogy műsoraiban a könyv összes írását beolvassa. A Frankfurter Allgemeine Zeitung az elsők között számolt be arról, hogy „A bibói magatartás vizsgálata a szerzők felfogásában az egész 1945 óta megtett történelmi út megkérdőjelezésével, elutasításával párosul. Sőt azt is kimondják, hogy a szocialista rendszer Magyarországon, de más közép-kelet-európai országokban is illegitim, azaz törvénytelen."[462]

[460] RÉZ Pál: „Bibó-emlékkönyv elé" in RÉZ Pál (szerk.): *Bibó-emlékkönyv I.* (Budapest: Századvég, Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1991) 5., továbbá: *Világosság*, 1913. tavasz-nyár, 25.

[461] A „szamizdat" kifejezés orosz eredetű betűszó. A Гослитиздат [Goszlityizdat] (Állami Irodalmi Kiadó), Политиздат [Polityizdat] (Politikai Kiadó) hivatalos kiadók mintájára alkotta Nyikolaj Glazkov orosz költő az 1940-es években a сам [szam] (ön-, saját) és az издательство [izdatyelsztvo] (kiadás) szavakból. A kifejezés arra utal, hogy a szerző saját maga adta ki az írását, vagyis nem kérte a cenzúrahatóság engedélyét. Jevgenyij POPOV: „A szamizdat emlékére" *Magyar Lettre International* 2000. ősz, 72.

[462] Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1980. június 26. 10. Bővebben idézi MIHÁLYI Gilbert: „A nemzethű otthon szolidaritása az elnyomóval szemben" *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1980. október 25. 1.

A pártvezetés gyorsan reagált a kialakult helyzetre, de a Knopp–Kornidesz-duó[463] neveitől elhíresült tájékoztató jelentés megfogalmazása még váratott magára. Az MSZMP és az amnesztiával kiszabadult Bibó viszonyának azonban az Emlékkönyv előtti időszakból is vannak előzményei. Bibó természetesen nem tudhatott róla, de fordítói munkáinak elvállalásáról, vagy a Statisztikai Hivatal könyvtárában való elhelyezkedéséről a pártközpont titkos szobáinak mélyén születtek meg a döntések[464]

Ismert Bibónak Kádár Jánoshoz 1969-ben és 1970-ben írt levele, amelyekben az 1963-ban közkegyelmi rendelkezés után is a börtönben maradt sorstársainak érdekében kíván interveniálni.[465] Az első levél válasz nélkül maradt, pedig – és ez nem ismert körülmény −, az ügyet Kádár bevitte a Politikai Bizottság 1969. március 4-i ülésére. Szóbeli beszámolót tartott a levél tartalmáról, amelyben Bibó „a Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója alkalmából amnesztia mérlegelését javasolta az 1956-os tevékenységükért elítélt, s jelenleg még büntetésüket töltő egyének részére". Kádár javaslatára a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy „a levelet az amnesztia-rendelet előkészítésével foglalkozó elvtársak olvassák el, Sándor József elvtárs pedig a levél megérkezésének tényéről értesítse Bibó Istvánt". 1969-ben azonban az Elnöki Tanács nem hozott amnesztia-rendeletet, feltehetően már eldöntött kérdés volt, hogy a Tanácsköztársaság félévszázados évfordulójánál fontosabb eseménynek tekintik majd az ország felszabadulásának 25 évfordulóját és valóban, 1970-ben törvényerejű rendelet jelent meg a közkegyelem gyakorlásáról. A Kádárnak írt második levél viszont arról tanúskodik, hogy „Sándor József elvtárs" mégsem értesítette Bibó Istvánt levelének „fogadásáról" (tehát nem az érdemi döntésről), ugyanis 1970 elején Bibó feltételezte, hogy „a tavalyi levelem esetleg nincs a keze ügyében", ezért megismétli korábbi javaslatát, immár az 1970-es évfordulóra tekintettel. Hogy Kádár ezt a levelet is formálisan kezelte, kiderül a Központi Bizottság Irodája által, aláírás nélkül küldött válaszleveléből: „Tisztelt Uram! Levelét megkaptam. Tájékoztatásul közlöm, hogy tartalmával az illetékesek megismerkedtek. Üdvözlettel. .[466] Végül az 1970-es amnesztia egyáltalán nem foglalkozott a még börtönökben lévő 56-os elítéltekkel, csupán arról rendelkezett, hogy „kegyelemből mentesülnek a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól azok, akiket állam elleni bűntett miatt öt évet, szándékos köztörvényi bűntett miatt három évet meg nem haladó szabadságvesztésre ítéltek, és büntetésüket 1968. január 1. előtt már kitöltötték".[467]

Az Emlékkönyv megjelenése egyben felgyorsította annak a párthatározatnak a meghozatalát is, amely a belső ellenzék fokozódó aktivitásával szemben kívánt intézkedéseket hozni. A csehszlovák ellenzék 1977 elején tette közzé politikai nyilatkozatát, amelyben a Helsinki záróokmány és az ENSZ által is garantált emberi jogok csehszlovákiai megsértése ellen tiltakozott. Az aláírásgyűjtő akcióhoz más szocialista országok demokratikus mozgalmainak képviselői is csatlakoztak. A magyarországi aláírásgyűjtés eredményeként a prágai perek ellen tiltakozó levelet küldtek az Elnöki Tanácsnak, Kádár Jánosnak, és nagyobb nyilvánosságot kaptak követeléseik a nyugati sajtóban is. A Politikai Bizottság Aczél Györgyöt, Korom

[463] Kornidesz Mihály (1930-2014) pártmunkás, ekkoriban a MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezetője. Knopp András (1938-) ugyanitt osztályvezető-helyettes.
[464] Lásd: korábbi lábjegyzetek.
[465] LITVÁN – S. VARGA (415. lj.) 577-581.
[466] Lásd: HUSZÁR (455. lj.) 377.
[467] 1970. évi 7. sz. törvényerejű rendelet a közkegyelem gyakorlásáról.

Mihályt és Óvári Miklóst[468] bízta meg a helyzet kivizsgálásával. Jelentésükben nem tartották ugyan indokoltnak a bűnvádi eljárás megindítását, elkerülendő a bírósági eljárás várhatóan jelentős negatív külföldi visszhangját, inkább a publikációs tilalommal, ösztöndíjmegvonással, elbocsájtással járó intézkedések realizálását javasolták. A legfontosabb teendőnek pedig az aláírást szervezők „valódi politikai szándékainak leleplezését" tekintették.[469]

A Politikai Bizottság 1980. december 9-i ülésén vette napirendjére a jelentést.[470]Tudomásul vette a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentését a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről. Megbízták Kornidesz Mihályt, hogy a vitában elhangzottak figyelembevételével készítse el a Politikai Bizottság határozatának szövegét, készítsen továbbá javaslatot azok körére, akiket a Politikai Bizottság határozatáról tájékoztatni szükséges és e kör tájékoztatásához a jelentés és a határozat felhasználásával megfelelő anyagot kell összeállítani.

Kádár János felszólalásában elsősorban a jelentés címét kifogásolta. „Előre kellene tenni, hogy ellenséges; tehát ellenséges, ellenzéki és ellenzékieskedőelemek. Ellenzékieskedő az, aki a fundamentális kérdésekben egyetért, a részleteket illetően azonban más véleményen van. (…) Szelektálnunk kell, a valódi ellenségről le kell választani az ellenzéket, az ellenzékiről pedig az ellenzékieskedőt." Mindenesetre a határozatban végül az „ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő" helyett már csak az „ellenséges- ellenzékieskedő" jelzők szerepeltek.

Kitért a „történelmi" neveket viselő ellenzéki szereplők − Donáth, Rajk László, Soós Vilmos, Schiffer és mások − kérdésére is. „A neveket illetően sem lehetünk babonásak. A munkásosztály hatalmát mindenkivel szemben meg kell védenünk. Nagy tisztelője vagyok, amíg csak élek Rajk Lászlónak; az ő törekvései és egész élete, munkássága védelmében kell fellépni, ha kell, az ő nevét viselővel szemben is, ha annak magatartása, tevékenysége veszélyezteti azt, amiért Rajk elvtárs harcolt. A Magyar Népköztársaság ellen senki fia sem tehet semmit büntetlenül."[471]

A Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály jelentésének valójában az a legfontosabb eleme, hogy itt jelenik meg először a pártdokumentumok szintjén az „Emlékkötet" átfogó elemzése, tartalmi összefoglalója, valamint az az értékelés is, amely – lévén, hogy a Politikai Bizottság ezt magáénak tekintette − alapjaiban határozta meg a további állásfoglalásokat, intézkedéseket is. Ezért érdemes ezeket közelebbről is megismerni.

„Bár az ellenzéki csoportok akcióinak »kívülről vezérelt« volta, a nyugati fellazító központok és emigrációs szervezetek vagy csoportok által történt irányítása 1977 előtt is nyilvánvaló volt, 1977 óta ezek a központok mind nyíltabban támogatják a hazai ellenzéki csoportokat és

[468] Aczél György (1917-1991) kommunista politikus, a Kádár-korszakban a kulturális élet egyik legfőbb ideológusa, irányítója, ekkoriban a Politikai Bizottság tagja; Korom Mihály (1927 –1993) kommunista politikus, a Politikai Bizottság tagja, igazságügy-miniszter, az Alkotmányjogi Tanács elnöke, ekkoriban a KB adminisztratív ügyekért felelős titkára; Óvári Miklós (1925-2003) kommunista politikus, a Politikai Bizottság tagja, ekkoriban az MSZMP KB kulturális titkára.

[469]Aczél György, Korom Mihály és Óvári Miklós jelentése az MSZMP Politikai Bizottságának a prágai per elleni magyarországi tiltakozó akcióról. 1979. november 12. MNL OL M.KS 288 f. 5/785. ő. e. 5. p.

[470] Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1980. december 9-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5/815. ő. e.

[471] Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1980. december 9-én megtartott üléséről. MNL OL M-KS 288. f. 5/815. ő. e. 195.

megnyilvánulásokat. (…) Ezeknek a központoknak a politikai és taktikai célkitűzéseit jól tükrözi a *Magyar Füzetek* szerkesztőbizottságának »népfrontos« összetétele is (Borsody István, Fejtő Ferenc, Kemény István, Kende Péter, Király Béla, Schöpflin György, Szabó Zoltán, Szelényi Iván).[472]

Lényegében az utóbbi egy-két évben ugyanilyen »népfrontos« összefogásra ösztönzik a hazai ellenzék különböző csoportjait is. Ennek a törekvésnek a hatása már a legutóbbi aláírási akciókban is érezhető volt, de eddigi leglátványosabb eredménye egy nemrég elkészült Bibó-Emlékkötet kézirata, amelynek kezdeményezője a *Magyar Füzetek* szerkesztősége volt.

Az »Emlékkötet« 1100 oldalas kéziratát Donáth Ferenc[473] ez év október végén nyújtotta be a Gondolat Könyvkiadónál. A kötetet 10 tagú szerkesztőbizottság állította össze, amelyben Donáthon kívül többek között Bence György, Kis János, Kenedi János és Csoóri Sándor is részt vett. A kötetben 75 szerző írása szerepel. Köztük az ellenzék ismert képviselőin kívül (a szerkesztők között felsoroltakon túl például Eörsi István, Konrád György, Radnóti Sándor, Haraszti Miklós, Vajda Mihály stb.) neves írók (Csurka István, Fekete Gyula, Illyés Gyula, Képes Géza, Mészöly Miklós, Vas István, Weöres Sándor), történészek, irodalomtörténészek, kutatók, lelkészek, Bibó 1956 utáni fogolytársai stb., valamint négy, nem magyarországi szerző is (Bukarestből, Kolozsvárról és Pozsonyból).

Bibó István előtt az »Emlékkötet« szerzőinek többsége mint a magyar politikai gondolkodás és a demokratikus hagyomány egyik legnagyobb alakja előtt tiszteleg, és Bibót Széchenyihez, Eötvöshöz, Deákhoz hasonlítja. A kötet fő mondanivalóját azonban − ezen a mítosz- és hagyományteremtő funkción túl − a felsorolt ellenzéki szerzők írásai fogalmazzák meg: Bibó főleg 1945 és 1948 között keletkezett írásainak, valamint 1957- es Emlékiratának értelmezése kapcsán a szocialista rendszer legitimációját, az egész 1945 óta megtett történelmi utat kérdőjelezik meg, úgy állítva be a helyzetet, mintha hiányozna (és mindvégig hiányzott volna) a népszuverenitás és a nemzeti függetlenség. Ezek az írások − de esetenként mások is − elutasítják az egypártrendszert, s egyértelműen a politikai pluralizmus mellett törnek lándzsát. 1956-ot az ellenzéki szerzők forradalomként rehabilitálják, és Bibót mint az értelmiségi magatartás példaképét állítják be, aki a börtönből való szabadulása után sem volt hajlandó integrálódni a rendszerbe, szemben a magyar értelmiség többségével és vezetőivel, akik − úgymond − 48-at 67-tel akarták megvalósítani. A kötet számos írása tartalmaz direkt szovjetellenes kitételeket is. Az ellenzéki szerzők közül egyesek Bibót »jobbról« bírálják, elutasítván a bibói életmű pozitív, számunkra értéket jelenthető elemeit. A jelzett tendenciáknak egy része nemcsak az ellenzéki akciókban korábban is szerepet vállalt szerzők írásaiban jelentkezik, hanem esetenként a kötet más szerzőinél is. Ugyanakkor vannak − bár

[472] A Magyar Füzetek 1978 és 1988 között Párizsban megjelent időszaki kiadvány. Kis formátuma miatt sok példányát csempészhették át a határon Magyarországra. *„Mi volt a Magyar Füzetek? Kísérlet arra, hogy egy olyan korszakban, amelynek szellemi-politikai életét a kádárizmus tartotta hatalmában (...), ebben a posványos korszakban fórumot teremtsen a tiszta beszédnek és a kritikai gondolkodásnak."* KENDE Péter: „A Magyar Füzetek búcsúja. A Magyar Füzetek főszerkesztője - a Magyar Füzetek sorozatról" *Századvég* 1990/3-4. 5.

[473] Donáth Ferenc (1913-1986) politikus, agrártörténész, publicista, nemzetgyűlési és országgyűlési képviselő. Koncepciós perben 1951-ben 15 évi börtönre ítélték, 1954-ben rehabilitálták. 1958-ban a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként 12 évi börtönbüntetésre ítélték, 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult. Az 1970-es évektől a demokratikus ellenzéki mozgalom és a népi írók mozgalmának összekapcsoló személyisége volt.

kisebbségben − az »Emlékkötet«-ben színvonalas, Bibót tárgyilagosan, sőt kritikusan értékelő, elméleti tévedéseit bíráló írások is.

A kötet szerzőinek egy része − akárcsak az aláírási akcióknál − nyilván itt sem ismerhette a kötet célját és a szervezők valódi szándékait. Ezeket, illetve írásaikat meg kell próbálni leválasztani a kötetről. Számolni kell azonban azzal is, hogy miután a Gondolat Könyvkiadó a kéziratot vissza fogja adni, a kötet »szamizdatként« kerül majd terjesztésre, vagy Nyugaton fogják kiadni. A kézirat benyújtása lényegében nem szolgál mást, mint az elutasítás kiprovokálását, hogy azután erre hivatkozva mintegy »legalizálják« a kéziratoknak a »második nyilvánosság« csatornáiba való terelését. A »szamizdatként« való terjesztés vagy az esetleges Nyugaton történő publikálás mindazokkal a szerzőkkel szemben, akik a kötetben így is szerepet vállalnak, megfelelő következményeket kell, hogy maga után vonjon (a szerzők között például két párttag is van).

A *Bibó-Emlékkötet* − akármi legyen a további sorsa − két vonatkozásban is fordulópontot jelent az ellenzéki csoportok tevékenységében. Az egyik a kötet »népfrontos« jellege, és az, hogy abban számos olyan vezető értelmiségi, főleg író is szerepet vállalt, akik mindeddig a legalitás keretei között mozogtak, és tiszteletben tartották a párt szövetségi politikája alapján kialakult politikai-kultúrpolitikai mozgásteret. A másik új mozzanat, hogy az ellenzéki csoportok az eddigi, többnyire elméleti jellegű írások és a csehszlovák szolidaritási akciók után most közvetlenül belpolitikai kérdéseket, sőt a párt politikai fővonalának alapkérdéseit (egypártrendszer, 1956, a Szovjetunióhoz való viszony) állítják előtérbe."[474]

A Jelentés szövegéből kitűnően a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának munkatársai számára is friss volt az „Emlékkötet", tartalmi vonatkozásaival még csak felületesen ismerkedtek meg. Sőt, egyelőre még csak jövő időben beszélnek arról, hogy a Gondolat kiadó „a kéziratot vissza fogja adni", ugyanakkor jól prognosztizálja, hiszen ez gyorsan be is következett, hogy a nyilvános kiadás elmaradását az ellenzék szamizdat útján fogja pótolni és a kötet szerzői körére nézve is pontos a megállapításuk: a kötet »népfrontos« jellegű.[475]

Hogy a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály számára gondot jelentett az Emlékkönyv feldolgozása, az is jelzi, hogy amikor az Agitációs és Propaganda Bizottság 1980. december 16. ülésén elfogadják a Bizottság 1981. évi I. félévi munkatervét[476], akkor még az1981. január 27-i napra állították be a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály jelentésének megtárgyalását „a Gondolat Kiadóhoz érkezett Bibó kötet tartalmáról". Ehhez képest közel másfél hónap késéssel, csak 1981. március 10-én került a jelentés az Agitációs és Propaganda Bizottság ülése elé. Igaz, ekkor már „teljes pompájában" látható a kritikai feldolgozás, a teoretikus iránymutatás és az ideológiai következetesség egysége. „Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése az

[474] I. m. 136-138.
[475] Egy 1981-ben keltezett állambiztonsági jelentés szerint a Bibó-kötet szerzőinek egynegyede politikai elítélt volt. TABAJDI Gábor: *A III/III krónikája* (Budapest: Jaffa, 2013) 317.
[476] MOL M-KS 288-41/358. ő. e.

Agitációs és Propaganda Bizottságnak a Bibó-emlékkönyvről" címet viselő anyag több közlésből is ismert.[477]

A titkosságát gyorsan elvesztő jelentés dekonspirálódására több magyarázat is született. Réz Pál emlékei szerint ő úgy találkozott az irattal, hogy „egy hónap múlva néhány oldalas gépelt szöveget találtam postaládámban, alig olvasható, sokadik másolatot: ez volt az ún. Knopp–Kornidesz-jelentés. Máig sem tudom, ki és hogyan jutott hozzá, másolta le és juttatta el néhányunkhoz. Ha hiteles a szöveg − és feltehetően az −, egy bizottság készítette, aggályosan és hozzá nem értően elemezve az emlékkönyv írásait, vélt veszélyességük szerint osztályozva a szerzőket, megtorló intézkedéseket javasolva, testre szabottan. E sajátos, bár vélhetően nem egyedülálló lektori jelentés hamarosan megjelent a nyugat-európai magyar sajtóban; talán ez, vagy ez is oka volt annak, hogy a nevetségessé tett hatalom eltekintett a közvetlen, nyers megtorlástól."[478]

Egy kalandosabb történet – stílusosan – a Statisztikai Hivatalba került egyik példányt jelöli meg ősforrásnak. Eszerint egy ott dolgozó fiatal munkatársnőnek a kolléganője mutatta meg a jelentést, amit ő viszont „haveri alapon" a Politikai Főiskoláról kapott. A munkaszoba egy órányi ebédszüneti magányát kihasználva „rettenetes sebességgel és iszonyúan szorongva" kézzel leírta a kivonatolt szöveget. Később ezt Hegedűs B. András gépén beírta, majd egy „egy házi szemináriumon" odaadta Bence Györgynek.[479]Ez a közlés itt ér össze a jelentés egy állításával, miszerint a kötet előtörténete magát a kötetet jóval megelőzte. „Bibó István munkássága, személyisége és életútja − ahogy a kötet egyik szerzője is leírja − már évekkel ezelőtt felkeltette az ellenzéki csoportok érdeklődését, írásaival szemináriumok keretében is foglalkoztak". És valóban, Kenedi János írásában megtalálható a hivatkozott mondat: „amikor a nyomtatott és a katedrán elhangzó szó elértéktelenedésére előbb egy Bibó szövegeit tanulmányozó házi szemináriumban, majd az abból kiterebélyesedő hétfő esti szabadegyetem alapításában kerestek ellenszert: »erős törekvés az, hogy a magyar ifjúság szélesebb tömegeinek írott szabad-egyeteme legyen« […]"[480]

Nagy sikert arattak Bibónak kazettára vett előadásai, amelyeket1971-1972 között otthon készített. Egy 1981-es Hétfői Egyetemről készült ügynöki jelentés szerint Szilágyi Sándor és Bence György rövid bevezetését követően „másfél órányi történetfilozófiai fejtegetés következett, amelyben Bibó a modern fenomenalizmus (fenomenológia), szellemtörténet és antropológiai idealizmus teljes fegyvertárát, sőt, egy adag neotomista okoskodást is felvonultat annak a történelem-matematika tételnek a cáfolatára, ami a lét és tudat és az osztályharc történelmi kategóriájáról szól. Okfejtése eléggé terjedelmes, helyenként szellemes, de viszonylag sok gyenge pontja van. Főleg úgy tud hatni, hogy a filozófiailag meglehetősen

[477] CSIZMADIA Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék: 1968-1988: Dokumentumok* (Budapest: T-Twins, 1995) 120-135; MURÁNYI Gábor: „A (Huszár–)Knopp–Kornidesz-jelentés. I-III." *Élet és Irodalom* 2005. október 21.; SZEREDI Pál: *A nemzetépítő demokratikus ellenállás dokumentumai: 1968-1987* (Pilisszentkereszt: Barangoló, 2017) 172-191; a további hivatkozások az eredeti irat oldalszámaira vonatkoznak: MNL OL M-KS 288-41/363. ő. e. [a továbbiakban: Jelentés].

[478] RÉZ (460. lj.) 7.

[479] HEGEDŰS István: *Hogyan került napvilágra a Knopp–Kornidesz-jelentés? http://www.idg.hu/expo/vorosmarty_ter/narancs/d23.htm*.

[480] KENEDI János: „A hajthatatlan és a megalkuvó" in RÉZ (460. lj.) 195.

műveletlen bölcsészek elhiszik okfejtéseit."[481] A nagy valószínűséggel filozófiai végzettségű ügynök pikírt megjegyzéseivel alighanem elsősorban tartótisztjét kívánta elkápráztatni. A hangfelvétel népszerűsége természetesen főként annak szólhatott, hogy „élőben" lehetett Bibó előadásait meghallgatni és a jelentésekből következően nem csak Budapesten, de vidéken is (Szegeden biztosan[482]) nagy élményt jelentettek a lejátszott hangfelvételek. Az oktatási szabadság vágya természetesen a mindenkori pártellenőrök szemében ellenintézkedésekre sarkalló veszélyes magatartásnak minősül.

Az „Emlékkötet" külön bemutatása a pártapparátus számára nem egyedi feladat volt. Többször előfordult, hogy a politikai és állambiztonsági vezetés számára „sorvezetőt" kellett készíteni ahhoz, hogy világnézeti szempontból felvértezve állhassanak szemben az ideológiai diverzió irányítóival. A pártalkalmazottak és az operatív tisztek egyébként is könnyen eltévedhettek a filozófiatörténet alakjainak nehezen követhető fogalmi rendszerében, hát még ha a szerző új nyelvet is alkot a gondolatai számára. Előfordult, amikor nem is valamely külföldi munka megértetéséről volt szó, hanem mintegy magyarról magyarra kellett lefordítani a bonyolultnak tűnő szövegeket. Ilyen történt Konrád György és Szelényi Iván "Az értelmiség útja a hatalomhoz" c. kéziratával is, amelyet a Szentjóby Tamásnál tartott házkutatás során foglaltak le, és amelyet végül Óvári Miklós, a párt ideológiai titkára „fordíttatott" le (az ő szóhasználata), majd küldi meg további felhasználásra Benkei András belügyminiszternek.[483]

Annak gyanúját, hogy a pártapparátuson túlmutató feladatba ütközött a pártközpont az „Emlékkötet" bizonyos írásainak megértése során, Murányi Gábor vetette fel először és ez adhat magyarázatot a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály jelentéskészítési késedelmességére is. Nem véletlenül adta írása címének: „A (Huszár–)Knopp–Kornidesz-jelentés". Huszár Tibor[484] akkoriban a legértőbb szakembere lehetett Bibó életének, hiszen 1976-tól szinte élete végéig folyamatosan faggatta Bibót a kamerák előtt, így a bizalmába is férkőzhetett. Majd elérkezett a pillanat, amikor tőle is kértek valamit, így ő lett a Knopp–Kornidesz-jelentés valódi szerzője. Erről a megbízásáról csak egyszer, közvetlenül halála előtt beszélt. Kérdésre válaszolva csak annyit mondott: „A Bibó-emlékkönyv szerzői jó ügyet szolgáltak… nem kellett volna megírni. Az ember életében vannak tévedések − ez egy tévedés volt." [485]

---

[481] Az ügynöki jelentést idézi: SZILÁGYI Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III: interjúk, dokumentumok* (Budapest: Új Mandátum, 1999) 310-311.

[482] „Barátom egyik szegedi ismerőse hallotta, hogy Szegeden is tartanak »repülő egyetem«-i előadásokat. (…) Az előadások szisztémája a következő: az egyik héten meghívott előadó van (van, amikor szegedi), a következőn pedig a Bibó-kazettákat hallgatják." „Molnár József" fedőnevű titkos megbízott jelentése 1982. március 31-én. BM III/III-4-a. alosztály. SZILÁGYI (480. lj.) 269.

[483] A „fordító" megjegyzése szerint a kézirat „azt igyekszik »bizonyitani«, hogy az értelmiség történelmi, társadalmi helyzeténél fogva, egyedül alkalmas osztály a hatalom gyakorlására. A tartalom kifejtésének megfogalmazása a Magyar Népköztársaság államrendje ellen gyűlöletkeltésre alkalmas. Ellenséges felfogású és magatartású értelmiségiek ellenforradalmi programjaként értékelhető. Terjesztése esetén alkalmas arra, hogy ezen ellenséges személyek, illetve csoportok-a program mögé felsorakozva fellépjenek a rendszerrel szemben." Az értelmiség útja… összefoglaló; Koordinációs Bizottság 1975. február 27-i ülése; Igazságügyi minisztériumi feljegyzés Konrád György és társai bűnperéről. MNL OL M-KS 288. f. 31/V/1. ő. e. 1975. 3. d.

[484] Huszár Tibor (1930-2019) szociológus, egyetemi tanár, az Akadémia rendes tagja. Ekkoriban az ELTE BTK Szociológiai Tanszékének vezetője. 1983-ban az ebből alakult Szociológiai Intézet alapító igazgatója.

[485] VELANCSICS Béla (szerk.): *„Mindig azt tanítottam, amit kutattam" Interjú Huszár Tibor akadémikussal. Utak a Széchenyi térre*. (Budapest: MTA, 2019).

Az Előszót, a kötet szerzőit és a tartalomjegyzéket megismétlő három mellékletet leszámítva a Jelentés huszonöt oldalas. Vitatható megállapításai közé sorolható, hogy „a szervezők tisztában voltak azzal, hogy a Gondolat Könyvkiadó egy ilyen kötet publikálására nem vállalkozik". Azok az erőfeszítések azonban, amelyek kezdettől hivatalos útra kívánták terelni a megjelentetés folyamatát, éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak. Elmarasztalólag említi a jelentés, pedig valójában az egyik legnagyobb elismerés, hogy „Bibó István életútját a kötet szerzőinek többsége az értelmiségi magatartás példaképeként állítja be."[486]

„A bibói magatartás és életmű vizsgálata az ellenzéki szerzők felfogásában az egész 1945 óta megtett történelmi út megkérdőjelezésével, elutasításával párosul. A bibói alkat és gondolkodásmód gyakorlati kiszorulását, perifériára kerülését a hatalomra került kommunista párt »voluntarista« taktikájának, valós érdekeket és tömegméretű politikaipszichológiai folyamatokat ignoráló manőverezéseinek, esetenként pedig a szovjet nagyhatalmi politikának a számlájára írják."[487] Huszár Tibor pontosan látja a Bibói gondolkodás sarokpontjait, Törekszik is arra, hogy megbízóinak ne a direkt leszámolás nyelvén jelentsen, miközben ott is kritikusan fogalmaz, ahol éppen pártalkalmazotti szerepén kívül elismerőleg szólna. Ez a kettős játék Huszár elvárásai szerint végül kiegyensúlyozottságot kölcsönözne szövegének, ám a szociológus és a propagandista közötti kényes egyensúly morálisan és szakmailag is tarthatatlan. „Bibó Istvánt az »Emlékkötet« szerzőinek többsége a magyar politikai gondolkodás és demokratikus hagyomány legnagyobbjai közé, Széchenyi, Eötvös és Deák mellé sorolja. Ezt az arányvesztést semmiképpen sem magyarázza, csupán némileg motiválja, hogy abban szinte mindannyian egyetértenek: Bibó értékeit sem a »hivatalos« Magyarország, sem az értelmiségi közvélemény nem ismerte fel, nem méltatta mindeddig jelentőségének megfelelően. Abban azonban már számottevő különbségek fedezhetőek fel közöttük, hogy milyen mértékben és milyen értelemben tartják elfogadhatónak, tovább elemzendőnek gondolatait, s főképp, hogy milyen célok eléréséhez használják fel vagy kívánják felhasználni életútjának tanulságait és elméleti hagyatékát."[488]

Megrendelői mindenesetre elégedettek lehettek a munkájával. Kívülről nézve objektív a kritikai hang, nem sugallja a hatalom haragját vagy fenyegetőzését, és elegáns nyelvi fordulatokkal közelít a céljához. Ami viszont a bírálatok szofisztikált hangnemét, következtetéseinek mértéktartó voltát pillanatok alatt érvényteleníti, az a jelentést követő párthatározat. Visszafele nézve szinte mindegy is, mit írhatott Huszár Tibor, vagy bárki más, az ítélet – mint már oly sokszor – előbb megszületett, minthogy a bizonyítási eljárás lezárult volna. Mivel a határozat ebben a formájában eddig nem került közlésre álljon itt az eredeti dokumentum:

[486] SZILÁGYI (480. lj.) 27.
[487] SZILÁGYI (480. lj.) 28.
[488] SZILÁGYI (480. lj.) 29.

Szigoruan bizalmas !
Készült 29 példányban
Inf/281

J e g y z ő k ö n y v

az Agitációs és Propaganda Bizottság 1981. március 10-i üléséről

4. Tájékoztató jelentés a Bibó István emlékkönyvről.

Előadó: Kornidesz Mihály

Meghivott: Knopp András
Radics Katalin

Hozzászólt: Nemes, Knopp, Huszár, Királyné, Szabó, Győri, Óvári elvtárs.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság a jelentést tájékoztatásul elfogadja. A KB tudományos, közoktatási és kulturális osztálya kisérje továbbra is figyelemmel a kézirat sorsát, és szükség esetén tájékoztassa ismét a Bizottságot.

A KB tudományos, közoktatási és kulturális osztálya szervezze meg, hogy a kötet szerzői közül mindazokkal beszéljenek, akik eddigi tevékenységük, munkaviszonyuk alapján leválaszthatók a szervezőkről.

A Bizottság egyetért azzal, hogy a Bibó-hagyaték kiadása terén és az életut értékelésében aktivabb kiadói és propagandatevékenységgel kell ellensulyozni az ellenzéki csoportok törekvéseit.

A Müvelődési Minisztérium tegye meg a szükséges intézkedéseket, hogy a Bibó-emlékkönyv ellenzéki mondanivalóju szerzői, illetve a kötet koncepcióját kialakitók ne dolgozzanak olyan munkakörben, ahol nézeteik érvényesülhetnek és politikailag károsan befolyásolhatják az ifjuságot, illetve az adott intézmény tevékenységét.

A Bibó-emlékkönyvben résztvevő két párttagot a kötet ellenséges politikai koncepciójától való elhatárolódásra kell kötelezni. Amennyiben ezt nem vállalják, pártfegyelmi eljárás inditását kell kezdeményezni velük szemben.

A tájékoztató jelentésről és a Bizottság állásfoglalásáról tájékoztatandók körét a KB agitációs és propaganda, valamint tudományos, közoktatási és kulturális osztálya közösen állapitsa meg.

Huszár Tibor a „Válogatott tanulmányok” III. kötetéhez 1984–85-ben megírt, nyolcvan oldalas utószavában nem talált helyet a négy évvel korábbi Jelentésének legalább utólagos megmagyarázására. Pedig az akkorra eltelt évek során tanúja lehetett annak, hogy éppen a maga stílusában kisesszévé kerekített „Jelentése” eredményeként fagyott be a hivatalos Bibó-kép a tíz évvel korábbi állapotának megfelelően, miközben az ellenzék kezelésének adminisztratív eszközei, illetve politikai vegzálásukra, elszigetelésükre, közéleti kiszorításukra, bomlasztásukra vonatkozó döntések a hivatkozási alapjukat éppen a „Jelentésből”, illetve az ennek alapján meghozott belügyi intézkedésekből merítették.

„A szerzők megosztásának irányába hatna, ha a kötet ellenzéki gondolatokat nem tartalmazó írásai − különböző helyeken – megjelennének.” Milyen gondolatokkal indíthatta útjára Szűcs Jenő nagyszerű tanulmányát a Történelmi Szemlében, tudván, hogy ő is egy dezorganizációs játszma célpontja és egyben eszköze is. De a Jelentés megírásának idején már eldöntetett az is, hogy Huszár Tibor szerkesztésében meg fog jelenni egy bő válogatás Bibó életművéből. Barát vagy ellenség? – kérdezhetnénk kissé zavarodottan, ha nem látnánk a párthatározatban egyértelműen megfogalmazott szándékokat: „A kötet megfelelő előszóval és jegyzetapparátussal hozzá fog járulni Bibó István életútjának és írásainak reális megítéléséhez, s egyben polemizálni fog az »Emlékkönyv« Bibót és a harmadikutas értelmiségi magatartást misztifikáló szemléletével.”

Véletlen is lehet, de a Bibó-jelentést tárgyaló Politikai Bizottsági ülés következő napirendi pontja a „Javaslat a politikai agitáció és propaganda időszerű feladataira”. A kettő akár egyetlen témaként is szerepelhetett volna, legalábbis a Jelentés intézkedései között kifejezetten agitációs és propaganda eszközöket is bevetni javasoltak. „Ha a Bibó-emlékkönyv nem is kerül publikálásra, akkor is célszerűnek látszik beszélgetéseket folytatni mindazokkal a nem kifejezetten ellenzéki szándékú szerzőkkel, akik leválasztása a szervezőkről lehetségesnek tűnik. A beszélgetések során fel kell hívni a figyelmet a kötet ellenzéki indíttatású szerzőinek (írásaikból is kiolvasható) politikai törekvéseire, az emlékkönyv ellenséges politikai célzatú felhasználhatóságának veszélyeire, s lehetőleg azt kell elérni, hogy megosszuk a kötetben résztvevőket.”[489]

Egy hónappal a jelentés elfogadása után, 1981. március 26-án kibővített ülést tartott a párt Központi Bizottsága. „A belpolitika időszerű kérdései” napirenden belül külön helyet biztosítottak a Bibó-Emlékkönyvvel történtek helyes megvilágításának. Óvári Miklós, ideológiai titkár az ellenséges-ellenzéki erők elleni harc korábbról ismert megállapításainak jegyében adta elő beszámolóját.[490]

„Belpolitikai helyzetünk reális képéhez hozzátartozik az ellenséges, ellenzéki csoportok bizonyos fokú megélénkülése is. Nem a széles értelemben vett ellenséges megnyilatkozásokról akarok szólni, amiben benne van a kocsmai uszításoktól kezdve a kémkedésig minden, hanem a szellemi életben jelentkező ellenséges és ellenzéki tevékenységről. (…) Milyen módszereket alkalmaznak? Elég változatos módszerekhez nyúlnak. Az egyik − ritkábban alkalmazzák − az aláírások gyűjtése, a másik a kéziratos irodalom készítése és terjesztése. Nem túl érdekes olvasmányok ezek − szerencsénkre. Sokszor nagyon elvontak, alacsony színvonalúak, de azért

[489] SZILÁGYI (480. lj.) 46.
[490] Központi Bizottság kibővített ülése 1981. március 26. MNL OL M-KS 288. f. 4/178-179. ő. e.

vannak közöttük olyanok is, amelyeket nem tehetségtelen emberek írtak, és nem is hatástalanok. Egy további módszer: előadások rendezése magánlakásokon különböző témákban, ellenzéki személyek fellépésével, 100 − 150 fő részvételével. Már utaltam rá, hogy a Szabad Európa Rádió nagy teret ad annak a tevékenységnek.

Másik ilyen ellenzéki szervezkedés a közelmúltban a Bibó István emlékkönyv kiadásával kapcsolatos. Ezt ellenzéki személyek kezdeményezték, és vagy 75 embert szerveztek be. A résztvevőknél ez a kör lényegesen nagyobb, mint néhányszáz ember, s közöttük elsősorban a fiatalabb humán értelmiségi réteggel, egyetemi fiatalokkal, művészfiatalokkal találkozhatunk. Ebben a körben próbálnak eredményt elérni, és szervező munkát végezni. A résztvevők egy része azonban nem ellenzéki beállítottságú. Vannak köztük nagyon becsületes, még azt is mondhatnám, hogy marxista módon gondolkodó emberek, igaz, nem sokan. Ennek a körnek a fő mondanivalója az, hogy Bibó István a demokratikus hagyományok legnagyobb alakja Magyarországon. A kötet megkérdőjelezi az 1945 óta megtett egész fejlődést, a népszuverenitás mai érvényesülését, hangsúlyozza a függetlenség hiányát, és azt állítja, hogy 1956-ban Magyarországon nem ellenforradalom, hanem népi forradalom volt. A kezdeményezők fő politikai mondanivalója a politikai pluralizmus valamilyen formájának támogatása. Ebben a kötetben nemcsak elmélet van, hanem direkt politizálás is. A kötetet a kiadó természetesen visszaadta. Mi megfelelően foglalkozunk, azokkal, akik a kötet szervezőitől leválaszthatók. A publikálható tanulmányokat közöltetni fogjuk. A kötet által felvetett problémákkal azonban még sok munkánk lesz."

Óvári beszéde szemlátomást a Jelentés gondolatmenetét tükrözte, s Bibó személyének alaptalan felülértékelését bírálja: A jelentés állítása szerint „Bibó István előtt az »Emlékkötet« szerzőinek többsége mint a magyar politikai gondolkodás és a demokratikus hagyomány egyik legnagyobb alakja előtt tiszteleg, és Bibót Széchenyihez, Eötvöshöz, Deákhoz hasonlítja", Óvári szerint pedig egyes állítások szerint „Bibó István a demokratikus hagyományok legnagyobb alakja" A két dokumentum paneljei – a szellemi igénytelenség jegyében – gyorsan szétterjednek az egész országban. Az MSZMP Eger Városi Pártbizottsága1981. április 30-i ülésén ez SchmidtRezső, városi párttitkár szájából akként hangzik el, hogy „ennek a kötetnek főtartalma az, hogy Bibó István a demokratikus hagyományok legnagyobb alakja Magyarországon"[491]

De az Óvári beszéd olykor szó szerint köszön vissza például az MSZMP Somogy megyei Bizottsága 1981. április 8-i megyei pártbizottsági üléséről.[492] Varga Péter megyei első titkár (1983-tól a pártközpontba kerülve a Közigazgatási és Adminisztratív Osztály vezetője) belpolitikai beszámolójában elmondja: „Másik ilyen ellenzéki szervezkedés a közelmúltban a Bibó István emlékkönyv kiadásával kapcsolatos. Ezt ellenzéki személyek kezdeményezték, vagy hetvenöten. A résztvevők egy része azonban nem ellenzéki beállítottságú. Vannak köztük nagyon becsületes, még azt is mondanám, hogy marxista módon gondolkodó emberek, igaz, nem sokan. Ennek a kötetnek fő tartalma az, hogy Bibó István a demokratikus hagyományok legnagyobb alakja Magyarországon. A kötet megkérdőjelezi az 1945 óta megtett egész fejlődést, a népszuverenitás mai érvényesülését, hangsúlyozza a függetlenség hiányát, és azt

[491] MNL Heves Megyei Levéltár HL XXXV-29-2.
[492] MNL Somogy Megyei Levéltár ML 1981_B 49/4.

állítja, hogy 1956-ban Magyarországon nem ellenforradalom, hanem népi forradalom volt. A kezdeményezők fő politikai mondanivalója a politikai pluralizmus valamilyen formájának támogatása. Ebben a kötetben nemcsak elmélet van, hanem direkt politizálás is. A kötetet a kiadó természetesen visszaadta. Az illetékesek foglalkoznak azokkal, akik a kötet szervezőitől leválaszthatók. A publikálható tanulmányok nyilvánosságra kerülnek. A kötet által felvetett problémákkal azonban még sok munka lesz".

Három-négy év múlva viszont mintha erejét kezdené veszteni az 1981-es lendület. Óvári Miklós 1985-ben elvesztette ideológiai titkári posztját. A magyar demokratikus ellenzéknek, az „Ellenfórumnak" a budapesti Európai Kulturális Fórumhoz intézett októberi felhívása a kulturális életben alkalmazott cenzúráról, a politikai diszkriminációról a pártvonalán nem is váltott ki különösebb indulatokat. Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. január 21-i ülésén, amelyen tájékoztatást hallgattak meg „A nemzeti tudat hazánkban, a nemzeti-nemzetiségi kérdés korunkban" című kutatási témáról, a korábbi évek retorikájához képest váratlanul enyhébb megítélésben került szóba Bibó István neve. „Történetileg tekintve, a maga egészében sem a felszabadulás utáni néhány év, sem a szocialista építés kezdeti időszaka nem teremtett kedvező légkört arra, hogy a sebek gyógyuljanak, s hogy a társadalom széles rétegei a súlyos történelmi tanulságokat építő szellemben tegyék magukévá. A koalíciós időszak nagy vívmánya volt a marxizmus eszméinek a nyílt porondra lépése és a szocializmus erőinek fokozatos térnyerése, de a kiélezett hatalmi küzdelem a szellemi élet megnyilvánulásait jelentős részben a napi politika taktikai érdekeinek vetette alá. Révai József és Molnár Erik történeti munkái fontos szerepet játszottak a humán értelmiség egy részének marxistává fejlődésében, *Szekfü Gyula és Bibó István ez években irt tanulmányaikkal*, *belülről átélt, őszinte nemzeti számvetésükkel* a társadalom széles köreinek tudatára még nem gyakoroltak érdemleges hatást. A tömeges eszmélkedés ideje még jó darabig váratott magára."[493]

Másfél hónappal később még tovább merészkedik a Propaganda Bizottság. Bár „A szocializmus megvédése és megújulása hazánkban" című első napirendi pont élénk érdeklődést váltott ki, a második, amelyen tájékoztató jelentés hangzott el „A magyar értelmiség helyzete, szakmai-közéleti szerepvállalása" című kutatási témáról. Radics Katalin, a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály új vezetője önkritikusan bevallotta: „Az igazsághoz hozzátartozik, hogy változatlanul adósok vagyunk annak feldolgozásával, hogy a régi és új értelmiség milyen értékszemlélettel, viselkedési minták vonzásában élte meg a fordulat évét követő évtizedet. Azt sem ismerjük eléggé: milyen értelmiségi bázissal rendelkeztek az 1948-49-ben megszüntetett folyóiratok, értelmiségi szervezetek, társaságok. Hogy Illyés Gyula, Németh László, Bibó István, a Babits-i hagyományt példaként felidéző »Újholdas« fiatalok, vagy Sík Sándor nézetei milyen kérdésekben voltak vitathatóak a rendelkezésre álló interjúk, más forrásanyagok s különösen a későbbi történetek ismeretében, nem ezen dokumentum feladata, az adott összefüggésben csak annak leszögezése tűnik szükségesnek, hogy a nézetek elkerülhetetlen ütköztetését az adminisztratív intézkedések, illetve az azokat igazoló és vitapartnerek nélkül lefolytatott kvázi viták nem helyettesíthették." Ezért a Bizottság

[493] Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1986. január 21-i ülésének jegyzőkönyve. MNL OL M-KS 288-41/459. ő. e.

szükségesnek tartotta, hogy az értelmiséggel kapcsolatos kutatások a következő középtávú kutatási terv keretében tovább folytatódjanak.[494]

Három hónappal később Bibó munkásságának már egy rádióműsorban történő felidézése is elérhető közelségbe kerülhetett. Az elsődlegesen kijelölt témakörökben immár olyan témák is szerepelhetnek– természetesen a Magyar Rádió marxista-leninista propagandát segítő tevékenységén belül maradva –, mint a politikai ideológiák (liberalizmus, konzervativizmus stb.), vagy a politikai magatartásformák. A történelmi témák fő célja: „gondolkodni, probléma érzékenységre tanítani múltbéli vagy még a mában is létező politikai-etikai-emberi problémák egykori és mai látószögű bemutatásával." Ennek keretében többrészes, hangkazettán is elérhető sorozatokat terveztek a szocialista és kapitalista politikai rendszerek párhuzamos és eltérő vonásairól a képviseleti rendszerekről, a legitimáció értelmezésekről, a polgár alakjáról a magyar társadalomban, és nem utolsó sorban a Bibó-életmű elemzéséről.[495]

1987 májusában a Bizottság elé került a Politikai Főiskola képzési és továbbképzési formáinak alapkoncepciójára, valamint a tudományos kutatás fő irányaira vonatkozó javaslat. A Bizottság állásfoglalása rögzítette azt is, hogy nappali tagozaton, „A magyar politikai gondolkodás története tantárgy keretében részletesen tárgyalják a polgári radikálisok főbb képviselőinek, a hazai szociáldemokrácia gondolkodóinak, a magyar újkonzervatívoknak a politikai nézeteit; ennek során kritikailag elemzik a szociografikus nemzedék, Bibó István, Erdei Ferenc, Révai József, Lukács György politikai nézeteit is".[496]

A Központi Bizottság 1988 decemberi döntése „pártállamtalanítani" kívánta az MSZMP-t, teljesen átalakította a párt központi szervezetét. Ennek következtében megszűnt az Agitációs és Propaganda Bizottság, amely – mint láthattuk – a pártapparátuson belül hosszú évek óta vagy önállóan, vagy a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztállyal együttesen a legaktívabb témagazdája volt a Bibó-kérdésnek. Az APB 1988. december 6-án tartotta utolsó ülését és mintegy búcsúzóul napirendre vett egy „elköszönő" Bibó-kérdést is. Az ELTE-joghallgatóinak a Budaörsi úti kollégiumából a Ménesi úti épületbe költözése eredményezte 1983-ban, hogy a kezdeti szakkollégiumi forma átalakulhasson Jogász Társadalomtudományi Szakkollégiummá.[497] A kollektív emlékezet pedig azt is tudni véli, hogy 1985-től Bibó István nevét is felvették. Feltehetően nem volt közismert a névcsere / névfelvétel procedúrája, még kevésbé az, hogy végső soron itt (is) pártdöntésre van szükség. Felbukkant ugyanis egy levél, amelyben a művelődési miniszter 1988 novemberében(!) az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságához küldte azt az előterjesztését, melyben egyetértőleg továbbítva az ELTE Társadalomtudományi Szakkollégiumának azon kérését, hogy a „Bibó István Szakkollégium" nevet vehessék fel.

Modellértékű a pártállami struktúra itteni engedélyezési láncolata. Azt senki nem tudhatta, hogy a végső döntéshozó ilyen kérdésekben éppen az Agitációs és Propaganda Bizottság lehet (egyébként nyolc általános iskola névváltoztatásával csomagban került sor az előterjesztésre).

[494] Az Agitációs és Propaganda Bizottság iratai. 1986. március 04. ülés, MNL OL M-KS 288-41/462. ő. e.
[495] Az Agitációs és Propaganda Bizottság iratai. 1986. június 24. MNL ML M-KS 288-41/469. ő. e.
[496] Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1987. május 26-i üléséről. MNL OL M-KS 288-41/488. ő. e.
[497] Bővebben: SZÁJER József: „Bibó István és a jogász Szakkollégium" *Világosság* 2013 tavasz–nyár.

A másik körülmény, amely miatt fontos lehet ez az irat, hogy a Bibó-név felvételére több forrás szerint jóval korábban (esetleg már 1985-ben) sor kerülhetett. A félreértés valószínűleg abból ered, hogy − és erre Czibere Tibor miniszter levele is utal − a kari tanács már korábban elfogadta a kérést, viszont ez még csak arra volt elég, hogy ezt felterjesszék a rektorhoz, aki végül szintén támogatólag továbbította a Művelődési Minisztériumba. És még csak ezután következett az Agitációs és Propaganda Bizottság döntése. A harmadik érdekesség, hogy az előterjesztés mintegy indoklásképpen egy, a minisztérium szerinti rövid Bibó-életrajzot is tartalmaz. Annak a pártszervnek címezve, amely folyamatosan napirenden tartotta a Bibó-kérdést és ekkor még kizárólagos „joggal" rendelkeztek például a Huszár Tibor 1976-ban elkezdett és évekig tartó Bibó-interjújának teljes anyagával. Mindenesetre az Agitációs és Propaganda Bizottság búcsúülésén végül legalizálták a szakkollégium számára az addig engedély nélkül használt Bibó István nevet.[498]

[498] Jegyzőkönyv az Agitációs és Propaganda Bizottság 1988. december 06.ai üléséről. MNL OL M-KS 288-41/516. ő. e.).

MÜVELŐDÉSI MINISZTÉRIUM
EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI FŐOSZTÁLYA
007/9/1988.

Szigoruan titkos!
Készült: 1 eredeti példányban
1 példány: 3 lap
Fotózva 2o példányban
.....sz. fotozott példány
A minősités időbeni hatálya: 1993.
Kötta: [illegible]
88.10.04.

3/2

E L Ő T E R J E S Z T É S

az Agitációs és Propaganda Bizottság számára

Előterjesztő:
Czibere Tibor
művelődési miniszter

1938. november

Az ELTE Jogász Társadalomtudományi Szakkollégiuma "Bibó István Szakkollégium" nevet kívánja felvenni. E javaslatot a kari tanács elfogadta, majd azt az egyetem rektora támogatólag felterjesztette a Művelődési Minisztériumhoz.

Az elnevezéssel egyetértve kérjük az Agitációs és Propaganda Bizottság döntését.

Bibó István

/1911-1979/

Bibó István a század egyik legkiemelkedőbb magyar, jogi, politikai gondolkodói közé tartozott. A Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerzett diplomát. Ezt követően a bécsi és genfi egyetemeken hallgat nemzetközi jogot. Korai munkái közül a "Kényszer, jog, szabadság" cimü dolgozata a legjelentősebb. Leforditja a kor legnagyobb jog-bölcselőjének, Hans Kelsenek munkáját "Reine Rechslehre" /Tiszta Jogtan/. Levelezést folytat több nemzetközi hirü jogtudóssal.

Háboru utáni munkái a közigazgatás és államjog kérdéseivel foglalkoznak. Aktiv politikai publicisztikát folytat, több dolgozata jelenik meg a "Válasz" hasábjain. A Parasztpárt tagjaként részt vett a koaliciós idők politikájában. Erdei Ferenccel közösen, a Belügyminisztérium közigazgatási reformtervein dolgozik.

A fordulat éve után visszavonul a politikai és tudományos élettől, könyvtárosként dolgozik.

1956 októberében a megujult Petőfi /Paraszt/ Párt képviseletében néhány napig államminiszter Nagy Imre koaliciós kormányában, ezért 1957-1963-ig börtönbüntetését tölti.

Ezt követően forditói és könyvtárosi munkát végez, majd a 7o-es években ujból publikál nemzetközi jogi, közigazgatási és történelmi tárgyu tanulmányokat.

"Az európai társadalomfejlődés értelme" cimü munkája postumus megjelenése után nagy visszhangot vált ki. Munkáinak háromkötetes válogatott kiadása 1985-ben, halála után hat évvel jelenik meg.

2.2.

A Knopp–Kornidesz-jelentés nem elhanyagolható része foglalkozott a Bibó-kérdés politikai és/vagy állambiztonsági eszközökkel történő rendezésével. Eszerint „az ellenzéki csoportok befolyásának visszaszorítása, elszigetelésük alapvetően politikai feladat, de önmagában az ellenzéki tevékenység által megcélzott értelmiségi rétegek problémáinak szélesebb összefüggésekben történő elemzése és napirendre tűzése nélkül eredményesen nem oldható meg. Az ellenzéki csoportok akciói ugyanakkor rövid távú, konkrét teendőket is jelentenek. Ezekkel összefüggésben is abból kell kiindulni, hogy az ellenzéki csoportok fellépésével, akcióival kapcsolatos feladatokat elsősorban nem belügyi, hanem politikai kérdésnek kell tekinteni, és elsősorban nem belügyi eszközöket kell igénybe venni megoldásukra sem. Ez indokolt esetben természetesen nem zárja ki az adminisztratív eszközök alkalmazását, ha az ellenzéki csoportok tevékenysége átlépi a törvényesség határait. „*A Belügyminisztérium szervei, ha arra szükség volt, eddig is megtették a szükséges intézkedéseket, hatékony munkát végeztek az ellenzéki csoportok tevékenységének felderítésében, bomlasztásukban, a megfelelő párt- és állami szervek informálásában az egyes tervbe vett vagy lezajlott akciókról. Jelentésünk összeállítása során is nagymértékben támaszkodtunk a Belügyminisztérium jelentéseire és információira.*”[499]

Az állambiztonsági szerveknek Bibóval kapcsolatban összegyűjtött anyagai mindenekelőtt 1957-1958-as peréhez kapcsolódnak. A V-150003 számkóddal kezdődő „Bibó István és társai” dossziésorozat összesen 13 dossziét tartalmaz.[500] De azoknak a pereknek és eljárásoknak az anyagai, amelyekre nézve a Politikai Nyomozó Főosztály a maga szempontjából hasznosnak tekintette Bibót ezekbe is bevonni (például a Nagy Imre-per, a Magyar Írók pere, Mérei Ferenc és társai, Püski Sándor pere, a Göncz-per), azok száma meghaladja a 300-at.

Érdemes tehát megnézni, a politika mikor és miért tartotta szükségesnek, hogy meghaladva a politika eszköztárát, a Belügyminisztérium szervei is megtegyék a szükségesnek tartott lépéseket, azaz titkosszolgálati eszközöket és módszereket alkalmazzanak a Bibó-kérdésben.

Amikor 1963. március 27-én Bibó Istvánt mentesítették szabadságvesztésének további végrehajtása alól és elrendelték szabadlábra helyezését, az állambiztonsági szervek nyilvántartásában lévő anyagai újabb dossziéval egészültek ki. Az „F”−(Figyelő-)dossziét kötelezően nyitották meg a büntetett előéletű személyek vonatkozásában, így Bibó Istvánra is. Ruszoly József jogtörténész-professzor emlékeiben furcsán bukkant elő Bibó István megfigyelésének egy szegedi esete.

A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának épületében1970 április végén kibővített kari tanácsülésen emlékeztek meg Reitzer Béláról, a kar egykori hallgatójáról, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának ukrajnai munkaszolgálat közben fiatalon elhunyt titkáráról. Erdei Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára is részt vett az ünnepi tanácsülésen, amelyen dr. Ruszoly József egyetemi adjunktus mondott

[499] Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről, és a Politikai Bizottság határozata e csoportokról1980. december 9. MNL OL. M-KS 188. f. 5/815. ő. r. 38.

[500] KENEDI János: *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról* (Budapest: 1956-os Intézet, 1996) 216.

megemlékező beszédet. Nem említette a sajtó, de Bibó István is leutazott Szegedre és mondott is néhány mondatot fiatalkori barátjára emlékezve. Ruszoly József ekkor megkérte a polgári jogi tanszéknek a szintén a tanácsteremben tartózkodott titkárnőjét, hogy próbálja meg gyorsírással rögzíteni a Bibó által mondottakat. Később azonban, amikor megpróbálta elkérni a feljegyzéseket, kiderült, hogy azok már nincsenek meg. Ebből joggal következtetett arra Ruszoly professzor, hogy „hivatalos oldalról" már megelőzhették a kérését.[501]

Az Állambiztonsági Szervek Történeti Levéltárának adatai szerint az1979 elejétől vezetett Napi Operatív Információs Jelentések[502] – elsősorban a budapesti rendőrfőkapitányság állambiztonsági szerve, illetve a III/III-as csoportfőnökség adataival – gyakran jeleztek Bibó Istvánnal kapcsolatos információkat. Ez azzal magyarázható, hogy halálát követően munkássága, annak eredményei, személyiségének emléke, tanításainak, eszméinek kisugárzása.[503] Az informátorok számára is mérhető mennyiségű adatot szolgáltattak post mortem a korábbi célszemélyről.

A hálózati személyek gyakran számoltak be a „repülőegyetem" valamely eseményéről, amelyeknek említettsége folytán Bibó is láthatatlan résztvevője volt. Például a „Somlay Károly" fedőnevű ügynök 1979-1980 között rendszeresen beszámolt az ELTE Budaörsi úti kollégiumában történtekről.[504] „Lantos" ügynök a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem (MKKE) életéről, hallgatóiról, diákszervezeteiről, klubjairól adott hat éven át, 1979-1985 között jelentéseket. Így szóba kerül többek között a BEFŐT (Budapesti Egyetemisták és Főiskolások Találkozója), a Polvax Klub[505], az IKIN (Ifjú Kommunisták Írónemzedéke) és a POLTÁR. A jelentések foglalkoznak a Rajk László Szakkollégium egyes rendezvényeivel, szamizdat és emigrációs kiadványokkal, a lengyel események hazai visszhangjával, gyakori referenciapontként hivatkozva Bibó Istvánra.[506] „Simon András" ügynöki dossziéjában a Rajk-butikról, a Repülő egyetemről találunk 1983 és 1985 közötti jelentéseket, valamint az ABC Független Kiadóról.[507]

Új típusú adatgyűjtéssel találkozunk a Bibó-releváns információk keresése közben, amikor a demokratikus ellenzék, mint célobjektum kerül az állambiztonsági szervek látókörébe. Ezekben az esetekben leginkább a különböző szervezetek, mozgalmak, csoportosulások céljait, szándékait, szervezeti felépítését, kapcsolatrendszereit, iratait, dokumentumait kívánták megismerni, amely objektumok természetesen nem választhatók külön a bennük szereplő személyektől, viszonylagosan mégis elkülöníthetők egymástól, hiszen az állambiztonsági látásmódnak megfelelően ebben a megközelítésben mégsem a célszemély volt az elsődleges. Nagy gyűjtőkörrel rendelkezik például annak a kétéves operatív munkának az iratállománya, amely a Szabad Kezdeményezések Hálózata majd a Szabad Demokraták Szövetsége

[501] RUSZOLY József: Bibó István egyetemi pályafutása. A Szegedi Városházán rendezett Bibó István konferencia, 2011. november 30. *http://bibotarsasag.blogspot.com/2011/12/video-szegeden-tartott-bibo-istvan.html#more*.
[502] MÜLLER Rolf: *Belügyi információs jelentések, 1964–1990. Trezor 3* (Budapest: ABTL, 2003) 151.
[503] BALOG Iván: *Bibó István recepciója: politikai átértelmezések* (Budapest: Argumentum, 2010) 168.
[504] ABTL 3.1.2.M-38434/1.
[505] SZENTIRMAY László: *Polvax. Egy politikai klub a Kádár- és az Orbán-korban* (Budapest: IR-MA Szamizdat K, 2018) 271.
[506] ABTL 3.1.2. M-41071
[507] ABTL 3.1.2. M-40481

dokumentumait foglalta össze.[508] Ebben a szervezeti alapszabályzatok, az állásfoglalások, felhívások, tiltakozások éppúgy szerepelnek, mint a Belügyminisztériumról, a rendőrségről és a jogállamiságról szóló koncepciók, vitaanyagok. A felvezetett névindex pedig pontosan érzékelteti, milyen súllyal volt jelen ebben az átalakulásban Bibó eszmei világa − halálát követően is.

Itt található a Szabad Kezdeményezések Hálózatának 1988. november 13-ra összehívott tanácsválasztó közgyűlésének három dokumentuma is. Egy nyilvános levél, amelyben a Hálózat szóvivői megindokolják, hogy miért akarnak szervezetté válni. Egy másik a közgyűlés programja, a harmadik pedig az az elvi nyilatkozat, amelynek elfogadása feljogosít mindenkit a szervezeti tagságra. Ezek a dokumentumok a dossziéban egy „Meghívó" feliratú füzetben találhatók, amely belépési nyilatkozatot, jelölőlapot, és alapszabály-tervezetet is tartalmaz. A négy oldalnyi „Elvi nyilatkozat" kifejezetten magáénak vallja a Bibói örökséget is: „Mi magyar demokraták, utódai vagyunk mindazoknak, akik a francia forradalom hármas jelszavának örökségét kívánták politikai valósággá tenni. Annak az Európának a része akarunk lenni, amely az elmúlt kétszáz évben nagyobb haladást ért el, mint az emberiségegész addigi története folyamán. Egyetlen, demokratikus, jóléti államot akarunk. (…) Utódai vagyunk a polgári radikalizmusnak, amely általános választójoghoz, politikai jogokhoz akarta juttatni az egész magyar társadalmat, és amely utoljára érezte át teljes tragikus jelentőségében Magyarországnak a nyugati fejlődéstől való leszakadását. Elődünk: Jászi Oszkár, aki nem tett engedményt soha, semmilyen színű totalitarizmusnak és nemzeti elfogultságnak. Utódai vagyunk az európai és a magyar szociáldemokráciának, amely először talált hatékony politikai eszközöket arra, hogy a szegény embert megvédje a kizsákmányolástól, tudatosítva jogát a jólétre. A szociáldemokrácia bizonyította be, hogy a politikai szabadságjogok a dolgozók jólétének garanciája. Elődünk: Mónus Illés és Kéthly Anna. Utódai vagyunk a magyar népi mozgalomnak, amely radikálisan szembe fordult a nagybirtokkal és a magyar úri társadalommal, amely nyomasztó politikai körülmények között is folytatta harcát a társadalmi demokráciáért. Elődünk: Bibó István és Szabó Zoltán."

De találunk olyan iratot is, amely a FIDESZ 1988. november 19-én kezdődött konferenciájának szocializmus-vitájával foglalkozik. Több felszólaló szerint ugyanis a szocializmus fogalmát lejáratták Magyarországon, mások viszont a Bibó István-i szocializmus eszme vállalását javasolták és innen tudható az is, hogy 1989 május 23-án „Bibó István és a népi mozgalom" címmel rendezett konferenciát a Magyar Néppárt, és a Veres Péter Társaság, másnap pedig a Kassák-klubban Vargha Csaba tartott előadást „Bibó István és a népi mozgalom" címmel.

De innen tudhatjuk meg a kapcsolódó külföldi eseményeket is, amelyek a „Bibó-reneszánsz" külföldi elágazásaira utalnak. Az 1988 elején Budapesten járt J. Dempsy tollából cikk jelent meg a Financial Timesban a magyar zsidóság identitás-problémáiról. „Állítólag még mindig vannak fehér foltok, ami a magyarok és a zsidók közötti kapcsolatot illeti, 1944-ben és azután. A magyar hatóságok azonban legalább megkíséreltek valamit, amikor végül 1984-ben megjelentettek egy könyvet, a ZsidókérdésMagyarországon 1944 után címmel. A könyv az antiszemitizmusról szól és Bibó István, Magyarország egyik legnagyobb gondolkodója írta."

[508] ABTL 4.1. A-3373. A Szabad Kezdeményezések Hálózata és a Szabad Demokraták Szövetsége dokumentumai 1988-1989.

Amikor Bibó Istvánnak 1968-ban három kötetben megjelentek válogatott művei, a Szabad Európa Rádió azonnal elkezdte sugározni a kimaradt művek ismertetésével, elsősorban az 1956-1957-es írásokkal foglalkozó műsorait.

1988. júniusában az 1943-as balatonszárszói konferencia évfordulója alkalmából tudományos konferenciát rendezett a Hazafias Népfront, a Történettudományi Társulat, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, a Párttörténeti Intézet és az Akadémia Történettudományi Intézete az Országos Széchényi Könyvtárban. Céljuk kifejezetten az volt, hogy tudományos elemzésnek vessék alá ErdeiFerenc és Bibó István vitáját is a szárszói találkozó jellegéről.

Az amerikai magyar nagykövetség jelentette, hogy 1988. októberében, Ohió államban a Magyar Baráti Közösség magyar hetén a forradalom évfordulójára emlékezve Püski Sándor eredeti adalékokkal dokumentálta Bibó Istvánnak az 1956-os forradalom leverése után is továbbfolytatott politikai munkásságát, Czipán Tibor pedig a harmadik út Bibói-koncepciójáról beszélt, amely „továbbra is elevenen él a magyar reformisták gondolkozásában".

A Szabad Európa Rádió első alkalommal került be egy magyar miniszter szobájába, amikor 1989. június 2-án Kulcsár Kálmán igazságügyminiszterrel készítettek interjút. Az alkotmányozásra vonatkozó kérdésre válaszolva a miniszter Bibóval argumentál: „Jogi probléma, hogy ez a parlament elhatározta az alkotmányozást, és *a magyar közjogi gondolkodástól − nem kisebb ember mondta ezt, mint Bibó István − idegen az alkotmányozó nemzetgyűlés fogalma*. Ezért én azt gondolom, hogy jogilag nem lehet támadni azt az álláspontot, hogy a parlament, ha úgy kívánja, akkor fejezze is be ezt az alkotmányozást."

Mindezek a kisebb információk tűnhetnek akár érdektelennek is, másfelől mégis nélkülözhetetlenek. Bibó megítélése mindenesetre kibontható a titkosszolgálatok jelentéseiből is, miközben úgy tűnik, alakja a halála után a nyolcvanas években gyorsan legendává vált, és beszámítási pont lett a rendszerváltásban gondolkodók számára. A titkosszolgálat pedig tette, amiért létrehozták. A politikusokra bízta az információk értékelését és felhasználását, ők viszont szorgalmasan gyűjtögették az információkat.[509] Mára természetesen felértékelődtek információi egy olyan meghívónak is, amely már mindenhonnan eltűnt, de az állambiztonság „gondossága" folytán itt mégis archiválva van. Az állambiztonsági szolgálat pedig egészen a Dunagate-botrányig abban a (szándékos) tudatlanságában cselekedett, hogy „mindig az utolsó parancs érvényes", tehát az ellenségkép is változatlan, amíg vissza nem vonják a meghozott döntést.[510]

A másik oldalon viszont a korszak jellegzetességét Szájer József így összegezte: „mindenki Bibót olvasott és gyűjtött".[511] A Bibó-reneszánsz kirobbanásának így fontos eleme lett az első nagy Bibó-konferenciaSzegeden, 1989 május közepén. A helyszín nem egyszerűen Bibó „szegediségére" utalt. Közvetlen 1988-as előzménye ugyanis az alábbi nyilatkozat volt:

[509] Az állambiztonság önálló napirendi pontként 1982-ben foglalkozott utoljára az „Emlékkönyv" kérdésével. A főcsoportfőnök tájékoztatása szerint „folyamatos a zavarás, a vezéregyéniségekkel szembeni bizalmatlanságkeltés és a szelektív intézkedések alkalmazása, például a ki- és beutazások kapcsán". Harangozó Szilveszter vezérőrnagy referátuma az ellenzékre vonatkozó párthatározatról és a történelmi egyházakon belüli illegális bázisközösségi és egyéb mozgalmakról. 1982. május 21. MNL OL XIX–B–1–x–10–38–4–1982.

[510] RÉVÉSZ Béla: *A „Duna-gate" ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében: politológiai értelmezési lehetőségek* (Szeged: Szegedi Tudományegyetem ÁJTK, 2006) 131.

[511] SZÁJER (497. lj.) 38.

„Az »AETAS« Szerkesztőség, a Galiba Kör, a Gondolat−Jel Szerkesztőség, a Harmadkor Szerkesztőség, a JATE Társadalomtudományi Kör, a Károlyi Mihály Kollégium Társadalomtudományi Kör, a Móra Ferenc Társadalomtudományi Szekció, a Szegedi Egyetemi Műhely tagjai ezúton jelentjük be, hogy − tagjainkból delegálva és meghívottak bevonásával − 1988. szeptember 28-án megalakítottuk a Bibó István Emlékbizottságot. Ezt a tényt bejelentettük a JATE rektorának és az Egyetemi Tanács Testületének, akik ezt tudomásul vették.

1989. május 10-én lesz a XX. századi magyar történelem egyik legkiemelkedőbb politikai gondolkodójának, Bibó István halálának 10. évfordulója. Bibó 1933-ban a szegedi Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát, majd később −1946 júliusa és 1950 decembere között − mint egyetemi tanár itt tartott előadásokat politikatudományból és szociológiából. Az említett öntevékeny csoportok tagjai ezért úgy vélik, hogy erről az évfordulóról egyetemünk polgárainak intézményünk hírnevéhez méltóan kell megemlékezniük. Másrészt a magyar társadalom jelenlegi válságos helyzete indokolttá teszi, hogy egy olyan kiemelkedő jelentőségű felsőoktatási intézményben, ahol a hazai szellemi élet alakítóinak jelentős hányadának képzése folyik, egy olyan sokoldalú, kritikusan, de egyben hazája sorsáért való felelősségtől áthatva gondolkodó és cselekvő egyéniségnek, mint az Bibó István volt, a magyar társadalom demokratizálásáért folytatott elméleti és gyakorlati tevékenységét befogadják. Ezt társadalmunk demokratikus reformja érdekében feltétlenül szükségesnek ítéljük. E célból a Bibó István Emlékbizottság hatpontos programterv végrehajtását tűzte maga elé:

1. Bibó István emlékének tiszteletére 1989 májusában egy emléktábla felavatása.
2. Bibó István emlékére szervezett vitanapok. Címe: „Nemzet és Demokrácia”. Időpontja: 1989. május 5—6. Célunk az, hogy a most kibontakozó és gyorsan differenciálódó társadalmi és politikai csoportok képviselőit meghívjuk és teret biztosítsunk számukra arra, hogy az említett témakörökben kifejtsék és megvitassák nézeteiket.
3. Bibó István életművét áttekintő előadássorozat szervezése.
4. Bibó István Szegeden — című kiállítás megszervezése.
5. A Marxizmus—Leninizmus Központi Tanszékcsoport Dokumentációs és Információs Bázisa keretében Bibó-archívum létrehozása, melynek célja összegyűjteni és hozzáférhetővé tenni Bibó István munkáit, illetve a róla szóló szakirodalmat.
6. A vitanapokon elhangzott előadások és hozzászólások kötetben való megjelentetése.

   Céljaink elérésének segítésére és a rendezvénysorozat rangjának emelésére három védnököt kértünk fel: ifj. Bibó Istvánt, Ilia Mihályt, Vásárhelyi Miklóst, akik ennek eleget tettek.

   Az Emlékbizottság, amint végrehajtotta a maga elé tűzött célt, feloszlik.”

Azonban a Bizottság megalakulásának időpontja − 1988. szeptember 28-a – másról is nevezetes. Ezen a napon az egyetem bölcsészettudományi kara sztrájkot hirdetett. A felsőoktatásban régóta halmozódó gondok immár kritikus tömegére kívánták a politikai vezetés, a kormány és az ország közvéleményének figyelmét felhívni. A zsúfolásig megtelt Auditórium Maximum légköre, hangulata megdöbbentő módon hasonló volt az ugyanitt, 1956. október 16-án megtartott nagygyűléshez, amelyen az állampárti Dolgozó Ifjúság Szövetségétől

független, önálló, demokratikusan szerveződő diákszervezetet hoztak létre, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét. Az 1988 őszi, szegedi eseményekre a politikai vezetés is felkapta a fejét. A párt Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezetője, Radics Katalin az alábbiak szerint tájékoztatta a Politikai Bizottságot:

1. A JATE bölcsészhallgatói szeptember 28-án un. "figyelmeztető sztrájkot" tartottak, ezzel kívántak nyomatékot adni a felsőoktatás radikális reformját követő állásfoglalásnak. Nyilvánosságra hozott - Művelődési Minisztériumnak címzett - dokumentumukban azonnali és konkrét cselekvést követeltek:

- a teljes intézményi autonómia, tanszabadság és az ezt szolgáló új jogi szabályozás kérdésében;
- az ideológiai tárgyak és az orosz nyelv kötelező oktatásának eltörlése érdekében;
- a tanárképzés és a szakképzés elkülönítéséért, az 5+1 éves képzési rend bevezetéséért;
- a felsőoktatás anyagi helyzetének (költségvetési részesedésének) emeléséért, az ösztöndíjak, oktatói bérek hathatós javításáért.

A Művelődési Minisztérium október 27-én juttatta el válaszát a hallgatók képviselőihez és egyidejüleg a közvéleményt is tájékoztatta álláspontjáról. Ebben kinyilvánította a készségét a felsőoktatás égető kérdéseinek megvitatására, keresve a már korábban elhatározott és vitákban kimunkált programok közös végrehajtásának legjobb eszközeit. Hangsúlyozta, hogy a kormány felsőoktatási cselekvési programja megfelelő keretet és irányokat ad a következő évek teendőihez, ezért új program kimunkálása nem indokolt. A felsőoktatás mélyreható reformja társadalmi érdek, amit azonban nem lehet a társadalom reális helyzetéből kiragadva sikerre vinni.

2. A válasz megvitatására október 31-én hallgatói fórumot hívtak össze, de ennek valódi vitatárgya az Operatív Bizottság által előre elkészített és elutasító állásfoglalás tervezete lett. ("Válaszra várva: Mi az oka, hogy Magyarországon a felsőfokú oktatás lábra nem tud kapni?")

A mintegy 7 órás vitában a minisztérium válaszának egyetlen elemét sem fogadták el, s követeléseiket fenntartva, azok mellett tovább érvelve rendkivül erős minisztérium-ellenes hangulat alakult ki, amelyet a többi felsőoktatási intézményből jelenlévő vendégek is szítottak. Az írásos állásfoglalás is rögzíti: "Úgy véljük, a válság kialakulásában nagy szerepet játszott az MM is azzal, hogy engedelmes és passzív partnere volt az oktatást mindig is maradékból finanszírozó, nem termelő ágazatként kezelő kormányzati politikának." A minisztérium képviselői többször kértek szót, de párbeszéd nem alakult ki.

A fórum szavazással döntött a minisztérium válaszának elutasításáról, s elhatározta, hogy követelést jutatnak el az Országgyűléshez, elsősorban a nemzeti jövedelemből való nagyobb (mintegy 4 %-os) felsőoktatási részesedést sürgetve. Országos demonstrációt kívánnak előkészíteni - hangsúlyozva annak nem politikai jellegét. Az akciókat az Országgyűlés novemberi ülésszaka előtti napokra (november 22-23.) időzítik, konkrét formáit nem határozták meg. Az ELTE és a JATE bölcsészhallgatóinak kezdeményezésére Országos Felsőoktatási Szövetség létrehozására adtak ki felhívást, s ennek konkrét szervezési teendőit is meghatározták. A szövetség, amelynek minden oktató és hallgató alanyi jogon tagja lehet, "a felsőoktatás mindenkori kizárólagos képviseletét valósítaná meg." Az országos kongresszus összehívására november 20-át tűzték ki. Az oktatók csatlakozásáról a szakszervezetek nyilatkozatát várják.

3. A szegedi fórum hatása most még pontosan nem kiszámítható, de jelzi a hallgatói - és bizonyos oktatói - kör további radikalizálódását. Bár a követelések ma még teljesen szakmai jellegüek,

a kezdeményezések mögött bizonyára ott vannak a FIDESZ különböző egyetemeken működő aktivistái és más tényezők is, aminek következtében politikai jelleget is ölthetnek a megmozdulások.

A szegedi határozatok valószínüleg megjelennek a KISZ felsőoktatási réteg-értekezletén és az országos KISZ értekezleten is.

A most kialakított platform - különösen az országos képviselet és érdekérvényesítés ügyében - gyökresen eltér a Veszprémben kialakított felsőoktatási parlamenti platformtól, s kérdésessé teszi a november 26-ára Kecskemétre összehívott alágazati parlament kimenetelét, ahol országos hallgatói képviselet megalakítása lenne a feladat.

A Művelődési Minisztérium illetékesei folytatják a párbeszédet az intézmények képviselőivel, konzultációkat szerveznek az érintett intézmények vezetőivel, kialakítják a hallgatói követelések eszkalálódása esetén követendő kezelési módozatokat.

Tekintettel az ügy belpolitikai jelentőségére, szükségesnek tartjuk, hogy a Politikai Bizottság adjon elvi útmutatást a várható országos felsőoktatási demonstráció politikai és kormányzati kezelésére.

Budapest, 1988. november 3.

Radics Katalin

(Radics Katalin)

Ha a Bibói szabadság „kis köreinek” szellemiségét látnánk visszaköszönni a független, autonóm diákmozgalom rendszerváltáskori elindításában, akkor talán nem lehet véletlen egybeesés a Bibó-bizottság ugyanezen a napon történt megalakítása sem.

2.3.

Bibó István hányatott sorsának kevésbé ismert története, hogy a professzori évei végén elszenvedett megpróbáltatásai miatt a szegedi egyetem nem is egyszer, hanem két ízben is megkövette.

A rendszerváltáskori rehabilitáció nagy nyilvánosságot kapott, ismeretlen viszont az a sajátos körülmény, hogy ilyenre több mint három évtizeddel korábban már egyszer sor került. Még a forradalom alatt hozta az Állam- és Jogtudományi Kar professzori értekezlete azon határozatát, amelyben Baróti Dezső rektornak címezve javasolták az Egyetemi Tanácsnak és a Forradalmi Tanácsnak, hogy „a törvénysértéssel eltávolított Bibó István egyetemi tanárt az állam- és jogelméleti tanszékre visszahelyeztessék, és egyben bízza meg az Egyetemi Tanács és a Forradalmi Tanács, az egyetemi tanári teendők ellátásával".[512]

Az 1956. november 3-án kelt levél megfontolását természetesen a forradalom leverése okafogyottá tette, bár a kérdés mégsem került le a napirendről. A szegedi egyetemen, 1957 elején a legfontosabb feladattá az oktatás beindítása, az új félév megkezdése vált. A karhatalmi akciók, túlkapások azonban nagyon zavarták a város felsőoktatási intézményeit, a kollégiumokat ért zaklatások távol tartották a vidéki hallgatókat az egyetemektől s a főiskolától. A Szegedi Tudományegyetem természettudományi karának 1957. január 4-i ülésén kialakított álláspont szerint: „olyan atrocitásokról van tudomásunk, amelyek miatt jogosan merül fel az aggodalom a félévkezdéssel kapcsolatban."[513]

Ilyen körülmények között került sor az 1957-es év első kari ülésére január 15-én. Schultheisz Emil jogi kari dékán betegszabadsága miatt Perbíró József dékánhelyettes elnökölt.[514] Az elnök az Oktatási Minisztériumnak a felhívására hivatkozva előterjesztette, hogy a még elintézetlen rehabilitációs ügyekben − így Bibó István kérdésében is − a karnak, állást kell foglalnia. Az előterjesztett határozati javaslat szerint „Bibó Istvánt az 1950/51 tanévben fegyelmi eljárás mellőzésével jogszabálysértő módon távolították el egyetemi tanári állásából. A kar méltányosnak és indokoltnak tartja, hogy Bibó István, a magyar jogtudomány egyik kimagasló egyénisége részére egy egyetemi tanári állás biztosíttassék." A kari ülés az előterjesztést titkos szavazással egyhangúlag fogadta el.[515] Szabó József visszaemlékezett arra is, hogy javasolta ezen a kari tanácsülésen, a közigazgatástani tanszékre meghívni Bibót. „Ennek Martonyi János volt leginkább ellene, mivel az volt a véleménye, hogy a közigazgatási jogban benne van a közigazgatástan is."[516]

Szabó József nem is késlekedett megosztani a jó hírt a hallgatókoruktól baráti viszonyban lévő Bibó Istvánnal. Leveléből kiderül, hogy a szegedi egyetemre történő visszatérését maga Bibó is tervezte, erről korábban is beszéltek már Szabó Józseffel, „mindenki örömmel fogadta a híreket" − írta Bibónak. „Közben felment a minisztériumba az utolsó kari ülésnek a jegyzőkönyvének a kivonata, mely azonnali rehabilitálásodat kívánja. A tárgyat, ill. a felállítandó tanszéket nem jelölte meg, de az, azt hiszem, nem is fontos. (…) Nekem most semmi összeköttetésem nincs a minisztériumban. Nekem ketten segítettek: te és Bruckner

[512] PÉTER László: *1956 előtt, alatt, után* (Szeged: Belvedere, 2006) 33.
[513] BÁLINT László: *1956. A forradalom Szegeden* (Szeged: Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 2000) 270.
[514] Perbíró József jogászprofesszort a forradalom alatt a szegedi Forradalmi Bizottság elnökévé választották. 1957. február 18-i letartóztatását követően életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1963-ban szabadult. Bálint László: Perbíró per: az 1956-os forradalom utáni megtorlás legjelentősebb szegedi büntetőpere. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége Csongrád Megyei Szervezete, Délalföldi 56-os Vitézi Rend Főkapitánysága, Szeged, 2014. 498.
[515] József Attila Tudományegyetem Állam- és jogtudományi Kar 1991. SZTE Irattár IV/2021. 84. d. 372. 49/1957. ÁJK sz.
[516] NAGY J. Endre: „Szabó József életinterjú" in RÉVÉSZ Béla (szerk.): *"Most megint Európában vagyunk..." Szabó József emlékkönyv* (Szeged: Pólay Elemér Alapítvány, 2014) 125.